

Journal of Universal History Studies

**Osmanlı Tarihsel Anlatısına Görsel Bir Kaynak: Dirk van der Hagen Atlası'na
Yansıyan Savaş Gravürleri¹**

**A Visual Source for The Ottoman Historical Narrative: Battle Engravings Reflected on
the Dirk van der Hagen's Atlas**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 10.09.2020 / 25.10.2020

pp. 242-274

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Rumeysa Işık Yayla

Sakarya University, Research Asistant, Department of History of Art, Sakarya, Turkey

Email: rumeysa@sakarya.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-3100-5889

Cite: Işık Yayla, R . (2020). Osmanlı Tarihsel Anlatısına Görsel Bir Kaynak: Dirk van der Hagen Atlası'na Yansıyan Savaş Gravürleri . Journal of Universal History Studies, 3(2) , 242-274 . DOI: 10.38000/juhis.793347

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*Dirk van der Hagen Atlası'ndaki Osmanlı savaş gravürlerini çalışmama izin veren Hollanda Kraliyet Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Öz

Dünya haritacılık tarihinin yükselişe geçtiği XVI. yüzyılda ortaya çıkan atlas kavramı, başlangıçta harita derlemeleri için kullanılmış olsa da bu tarif zamanla değişikliğe uğrayarak, harita içindeki yerler hakkında bilgi veren kitap formu ile özdeşleşmiştir. Bölgenin coğrafyasına özgü topografik detayları içeren bu eserler, aynı zamanda devrin tarihi ve sosyal gelişimine ışık tutan resimlerle bezenmiştir. Bu türün ilk örneklerinden birisi de Hollanda Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 1690 tarihli Dirk van der Hagen Atlası'dır. Dört cilt halinde hazırlanmış olan yapıt, tarih ve coğrafya atlası niteliğinde derlenmiş kompozit bir harita kitabıdır. Dönemin en erken tarihli ülke haritalarını kapsamaması konusunda adeta bir model teşkil eden atlas, siyasi gelişmeleri ele alan resimlerden mitolojik sahnelere, şehir manzaralarından peyzaj görüntülerine kadar çok sayıda renkli baskıyı içinde barındırmaktadır.

Makalenin konusunu, atlasın gravürleri arasında yer alan ve Osmanlı savaş tarihine görsel anlamda katkıda bulunan resimler oluşturmaktadır. Kandiye Kuşatması (1667-1669) ile başlayıp, II. Viyana Muhararasıyla (1683) devam eden, Anabolu (1686) ve Belgrad (1688) mücadelelerini konu alan bu tasvirler, çalışmada metin-resim ilişkisi bağlamında ikonografik olarak yorumlanmıştır. Söz konusu gravürler üzerinden, devrin siyasi ve tarihsel süreci takip edilerek ressamın vermiş olduğu mesaj irdelenmeye çalışılmıştır. Bu sayede XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin savaş meydanlarındaki görsel anlatısına katkıda bulunularak resmin okunabilirliği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atlas, Dirk van der Hagen, Osmanlı, Savaş, Gravür.

Abstract

Although the concept of the atlas, which emerged in the XVIth century when the history of world cartography had been on the rise and was originally used for map compilations, in the course of time, this description changed and has been associated with the book form providing information about the places on the map. These works that contain topographic details specific to the geography of the region are also decorated with pictures that shed light on the historical and social development of the age. One of the first of its kind is the "Dirk van der Hagen's Atlas", dated 1690, preserved in the Royal Library of the Netherlands. The work of art prepared in four volumes is a composite map book, which was compiled as a history and geography atlas. The atlas constituting almost a model for its characteristics of covering the earliest country maps of the period, includes many colorful prints from paintings about political developments to mythological scenes, from city views to landscape views.

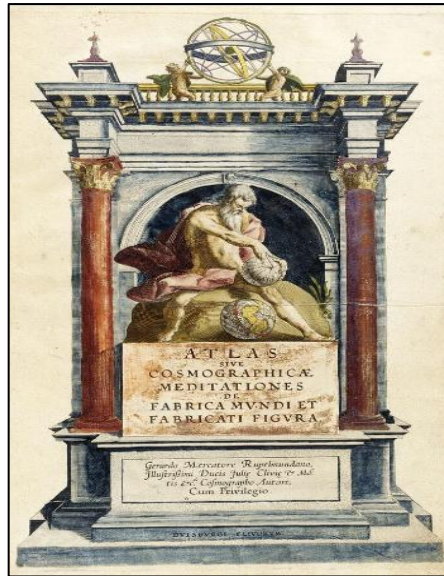
The subject of the article is the engravings of visual contributions to the Ottoman war history. Starting with the Siege of Candia (1667-1669) and continuing with the Second Siege of Vienna (1683), and mentioning the battles of Anabolu (1686) and Belgrade (1688), these depictions existing in the study, were interpreted iconographically in the context of image-text relation. The message given by the painter was tried to be examined with the help of tracing the political and historical process of the era through these engravings. In this way, the interpretability of the picture was discussed by contributing to the visual narrative of the XVIIth century Ottoman history on the battlefields.

Keywords: Atlas, Dirk van der Hagen, Ottoman, War, Engraving.

Giriş

İnsanoğlu, tarihin ilk çağlarından itibaren yaşamış olduğu çevreyi keşfetmek, bulunduğu toprakları gözetmek ve bu yerleri belgelendirmek adına sürekli çaba harcamış, bunu da yazı ve şekillerle anlatmaya çalışmıştır. Bir nevi yeryüzünü tanımak adına yapılan bu izler, uygarlık tarihinin gelişimiyle birlikte detaylandırılarak belli bir ölçekte gösterilmiştir (Özağaç, 2006, s.3-5; Şerbetçi, 1995, s.1-3). Böylelikle ilk harita örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Keşifler dönemi ise bu sürece büyük katkı sağlamış, dünyanın bilinmeyen bölgeleri hakkında bilgi sahibi olunarak, haritaların çok sayıda kişiye ulaştırılması amaçlanmıştır (Köktürk, 2004, s.56-57; Şerbetçi, 1995, s.2). İşte haritacılığın yükselişe geçtiği bu süreçte atlas kavramıyla karşılaşılmaktadır.

Başlangıçta yeni kıtaların haritaları için kullanılan bu ibare, zaman ilerledikçe belli bir bölgenin veya tüm dünyanın siyasi ve fiziki coğrafyası dışında tarih, ekonomi, astronomi, dini vb. konularına açıklık getirmek amacıyla hazırlanan harita derlemeleri şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. Ciltlenerek kitap formuna getirilen bu haritalar; bazen bölgeleri genel bir bakış açısıyla ele almış, bazen de ülkelerin yalnızca fiziksel, toplumsal veya kültürel özelliklerine odaklanmıştır (Gümüşçü, 2012, s. 268-269). Bu formatta hazırlanan ilk eser ise Flaman haritacı Abraham Ortelius'un 1570 yılına tarihlenen *Theatrum Orbis Terrarum* adlı yapıtı olmuştur (Goffart, 2003, s.1; Neumann, 2009, s.427-442). Ancak kitabında atlas tabirini kullanan ilk kişi, Flaman coğrafyacı Gerardus Mercator'dur (Gümüşçü, 2012, s.270; Mercator, 2000, s.3-4). 1595 tarihli *Kozmografi* adlı eserini, mitolojide gökssel kürenin üreticisi olarak kabul edilen Moritanya Kralı Atlas'a (hük. M.Ö. VI. yüzyıl) ithaf eden Mercator, aynı zamanda kitabın kapak sayfasına gökkubeyi taşıyan bir Atlas² tasviri yerleştirerek bu durumu desteklemiş, böylece yapıt dünyanın ilk modern atlası olarak kayıtlara geçmiştir (Caiwenherghe, 2005, s.17; Lechthaler, 2009, s.170-171) (Resim 1).

Resim 1: Gerardus Mercator'un "Kozmografi" adlı eserinin kapak sayfasındaki Atlas tasviri, 1595, Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi
(Kaynak: www.loc.gov/resource/rbc0001.2003rosen0730/?st=gallery)

² Atlas, Uranüs (Gök) ile Gaia'nın (Yer) oğulları Titan İapetos'un, Okeanos'un kızı Klymene ile evliliğinden olan erkek çocuklarından biridir. Yunan mitolojisine göre Olymposlulara isyan ettiği için Zeus tarafından gök kubbeyi sonsuza kadar taşımaya mahkûm edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Erhat, 1997, s.67-68).

Sonraki süreçte, kartografi tarihi hızlı gelişmelere sahne olmuş, XVI. asrın ortalarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar Hollanda haritacılığı altın çağını yaşamıştır. Özellikle Amsterdam ve Anvers şehirleri harita yapım firmalarıyla dolup taşmış, bu iki kent adeta ekolün merkezi haline gelmiştir. Bu kentlerde hazırlanan atlaslar, sadece coğrafi bilgi sistemlerine katkıda bulunmakla kalmamış, ayrıca birer sanat eserine dönüşmüşlerdir. Haritaların üretiminde kullanılan bakır levhalar ise bu konuda önemli rol oynamıştır. İlk olarak 1606 yılında Mercator Atlası'nın genişletilmiş baskısı için kullanılan bu plakalar, daha sonra Minor (1607), Novus (1634), Maior (1662) ve Britanya (1670-1676) gibi atlaslarda da uygulanmıştır³. Hatta bunlar arasında resimlenmiş örnekler de bulunmaktadır. Daha çok Hollanda'nın ileri gelen koleksiyoncularına sunulmak üzere hazırlanan bu türdeki atlaslar, ayrıca devrin coğrafi ve tarihi gelişmelerine ışık tutan birtakım tasvirlerle donatılmıştır. Bu eserlerde, bölgenin coğrafyasına özgü topografik detaylar haritalar üzerinden gösterilmiş, resimli sayfalar ise daha çok kent görünümüne ayrılmıştır. Bunlara bazen dönemin politik olaylarını konu alan betimlemeler de eşlik etmiştir. Bu derlemelerin en güzel örneklerini ise resimli tarih atlaslarında görmek mümkündür⁴. Çünkü geçmişin ve yaşanan çağın birer temsili olan bu yapıtlar, haritaların haricinde savaş hazırlıklarından sefer güzergâhlarına, muharebe alanlarından kuşatmalara, anlaşmalara ve ele geçirilen kentlerin durumlarına kadar çok sayıda renkli baskı içermektedir. Bu türün ilk örneklerinden biri de Hollanda Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 1690 tarihli *Dirk van der Hagen Atlası* olmuştur.

Dirk van der Hagen Atlası

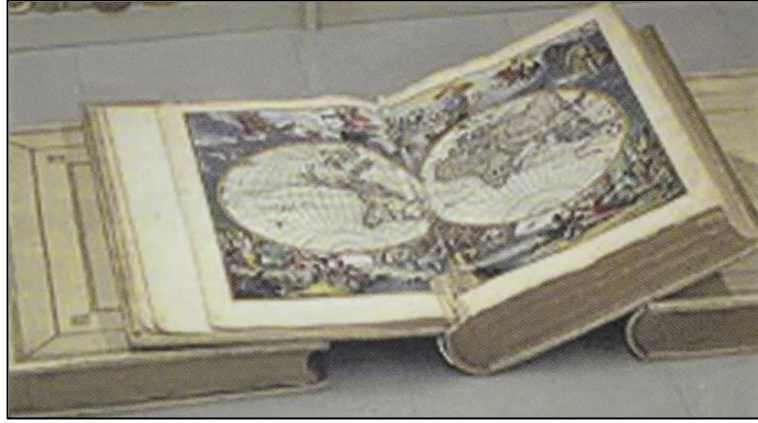
Yaşamı hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamamakla birlikte 1645 yılında Güney Hollanda'nın Dordrecht şehrinde dünyaya gelen Dirk van der Hagen, dönemin en tanınmış avukatlarından olan Hermanus van der Hagen ile Ida Nicolai'nin oğludur (Koninklijke Bibliotheek, 2020). Vefat ettiği 1710 yılına kadar tüccarlık yaparak geçimini sağlayan Hagen, aynı zamanda Amsterdam'ın ünlü harita koleksiyoncuları arasında yer almaktadır. 11 Ekim 1710 tarihli *Amsterdamsche Courant* isimli bir gazete, Dirk van der Hagen'in sahip olduğu sanat eserlerinin tanıtımını yaparken, bu yapıtların açık artırma yoluyla satışa sunulduğunu, ayrıca aralarında dört ciltlik bir atlasın da olduğunu bildirmiştir (Heel, 1975, s.172). Fakat müzayede kataloğunun herhangi bir kopyası korunamadığı için gerek atlasın, gerekse diğer eşyaların kimler tarafından satın alındığı bilgisi hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Yıllar sonra Coğrafyacı Robidé van der Aa'nın (1832-1887) eline geçen atlas, 1887 yılında Hollanda Kraliyet Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır (Alkhoven, 1999, s.23-24).

Tek nüsha olarak dört cilt halinde hazırlanan eser, tarih ve coğrafya atlası niteliğinde derlenmiş kompozit bir harita kitabıdır (Resim 2). Çünkü koleksiyoncu Dirk van der Hagen, zamanla toplamış olduğu çok sayıda harita ve baskıyı 1690 yılında bir araya getirerek bu atlasın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu sayede yapıt, dönemin en erken tarihli bölge ve ülke haritaları konusunda bir model teşkil etmiş, ayrıca içinde barındırdığı tarihi olayların, kuşatmaların, zaferlerin, mitolojik sahnelerin, portrelerin, topografik manzaraların ve kent panoramalarının resimleriyle devrin görsel anlatısına tanıklık etmiştir. Kitabın boyutları hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat dışı açık renkli bir deriyle kaplanmış olup, her bir cilt yaklaşık 100 yapraktan meydana gelmektedir. İçinde bir dünya haritasının haricinde Avrupa, Asya, Amerika, Afrika ve Antarktika kıtalarını kapsayan 333 harita bulunmaktadır. Bu haritalara aynı zamanda 10 sayfalık

³ Söz konusu atlaslar hakkında detaylı bilgi için bkz. (David Rumsey Map Collection, 2020).

⁴ Resimli tarih atlasları hakkında bilgi için bkz. (Harley, 1987, s.7-8).

bilgi panosu ile 106 adet gravür⁵ eşlik etmektedir. Her ne kadar derleme de olsa belli bir zaman dilimi gözetilerek bir araya getirilen bu harita ve baskılar, adeta evrenin resmini ortaya çıkarıncasına sıralanmıştır.

Resim 2: Dirk van der Hagen Atlası'nın ilk cildinden bir görüntüm
(Kaynak: P. Alkhoven, 1999, s.23)

Atlasın ilk cildi, giriş mahiyetinde düzenlenmiş bir dünya haritası ile sayfalarını açmakta, Kuzey Kutbu, Orta Avrupa, Rusya ve İskandinavya haritalarıyla devam etmektedir. İkinci cilt, İngiltere, Hollanda ve Belçika haritalarını içermektedir. Ayrıca Hollanda Kralı III. William döneminin (1650-1702) siyasi olaylarını konu alan çok sayıdaki gravür bu bölümde yer almaktadır. Üçüncü cilt; İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerinin haritalarından oluşmaktadır. Dördüncü cilt ise Anadolu, Suriye, İran, Hindistan, Çin gibi Asya ülkeleri ile Fas, Cezayir, Mısır, Tunus, Libya gibi Afrika ülkelerini, Kuzey ve Güney Amerika ile Güney Kutbu'nu temsil eden bir dizi haritayla sona ermektedir (Alkhoven, 1999, s.24). Bu haritalar; Claes Janszoon Visscher (1587-1652), Nicolaes Visscher (1618-1709), Frederik de Wit (1630-1706), Jan Janssonius (1588-1664), Joan Blaeu (1596-1673) gibi devrin ünlü kartografları tarafından çizilmiştir. Bunların arasına yerleştirilen gravürlerin büyük bir kısmı ise Hollandalı ressam Jacob Peeters'in elinden çıkmıştır. Gravürlerin oyma işlemini Romeyn de Hooghe (1645-1708) ile Willem Swidde (1661-1697) yaparken, renklendirmesini de Jansz van Santen (1637-1708) üstlenmiştir (Koninklijke Bibliotheek, 2020).

Bu isimler aracılığıyla çağdaşı olan devrin coğrafya bilgisini ortaya koyan Dirk van der Hagen Atlası, metinlere eşlik eden kent görüntüleri dışında dönemin askeri ve siyasi gelişmelerini konu alan gravürlerle desteklenmiştir. Böylece okuyucular, bilmedikleri ülke ve bölgeler hakkında fikir sahibi olmuşlar, dünya tarihinin mühim olan gelişmelerini yakından takip etme fırsatı yakalamışlardır. Özellikle ülkeler arasındaki diplomatik ilişkiler, askeri sürtüşmeler, kazanılan zaferler veya kahramanlıklar kitabın sayfalarında adeta görsel bir okuma kazanmıştır. Bu gelişmeler daha çok Osmanlı-Venedik (1645-1669), Hollanda-Fransa (1672-1678), İsveç-Danimarka (1675-1679) ve Osmanlı-İttifak (1683-1699) savaşlarını konu alan betimlemelerle atlası yansıtmıştır. Osmanlı savaş tarihine görsel anlamda katkıda bulunan gravürler de bunlar arasında en çok veri sağlayan grubu teşkil etmektedir. Ancak bu serüven Kandiye Kuşatması (1667-1669) ile

⁵ Gravür; ahşap, taş veya metal levhaların kazılarak veya oyularak işlenmesi sonrasında kâğıt veya farklı bir yüzeye baskı yoluyla aktarılması sonucu elde edilen resimdir. Dirk van der Hagen Atlası'nı süsleyen gravürlerin hemen hepsi çukur baskı tekniğiyle meydana getirilmiştir. Buna göre metal bir levhanın elle kazılarak veya oyularak çukurlaştırılması yoluyla çıkarılan desen, mürekkep işleminin ardından yüzeye basılmıştır. Gravür ve teknikleri konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Brunner, 2001; Çelik, 1995; Tekcan, 1997: 1413.

başlayıp, II. Viyana Muhasarasıyla (1683) devam etmekte, Anabolu (1686) ve Belgrad (1688) mücadeleleriyle de sona ermektedir.

Kandiye Kuşatması

1598 yılı itibariyle uzun sürecek bir savaş dönemi içine giren Avrupa Devletleri, güç dengesinin bozulmaya başlamasıyla birlikte siyasi, iktisadi ve toplumsal açıdan büyük bir dönüşüme uğramışlardır. Özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısından sonra Reform hareketlerinin bir sonucu olarak değişen diplomatik süreç, Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) yaşanmasına sebep olurken, bunun neticesinde sınırlar yeniden şekillenmeye başlamıştır (Asch, 2003, s.52-53). Tüm bunlar gerçekleşirken, bu defa Doğu Akdeniz üzerinde hâkimiyet kurma çabası içine giren Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti, Girit Adası'nın fethiyle sonuçlanacak uzun bir savaş dönemiyle karşı karşıya kalmıştır (Ágoston, 2013, s.57). Aslında 1573'ten beri barışçıl bir politika izleyen her iki devlet, 1644 yılında Akdeniz üzerinde yaşanan korsan faaliyetleri dolayısıyla savaşın eşiğine kadar gelmiştir. İmparatorluğun yaklaşık 24 yılını alacak olan bu hadise, Osmanlı savaş tarihinin en uzun süreli kuşatmalarından biri olarak bilinen Girit Seferinin yönünü de belirlemiştir (Göger ve Aladağ, 2019, s.554). Bunun için öncelikle adanın en müstahkem kaleleri olan Hanya (19 Ağustos 1645) ve Resmo'yu (15 Kasım 1646) ele geçirmekle işe başlayan Osmanlılar, 1648 yılında yönünü Kandiye üzerine çevirmiştir (Göger, 2018, s.4; Gülsoy, 2011, s.51-52; Kâtib Çelebi, 2016, s.944-945). Ancak üst üste yapılan kuşatmalar karşısında gerek kuvvet yetersizliği, gerekse erzak eksikliği sebebiyle herhangi bir sonuç alamadan bölgeden ayrılmışlardır (Danişmend, 1972, s.415; Hammer, 2008, s.29-31). Dolayısıyla iki devlet arasındaki husumet uzun bir süre daha devam etmiş, bu sırada Osmanlı tahtına IV. Mehmed (hük. 1648-1687) oturmuştur. Girit cephesinde yaşanan bu sıkıntılı süreç en nihayetinde sefere serdar tayin edilen Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1666 yılında komutayı ele almasıyla birlikte çözüme kavuşmuştur (Akad, 2018b, s.148; Cengiz, 2019, s.118). Yoğun bir hazırlık aşamasının ardından Girit Adası'na gelerek muhasara müzakerelerinde bulunan sadrazam, 28 Mayıs 1667 günü kuşatmayı başlatmıştır (Adıyeke, 1988, s.12; Göger, 2018, s.42, 44). Yedi ana burç ile birbirine bağlanan Kandiye Tahkimatının Ak Tabya olarak bilinen Aziz Andréa Burcu üzerine ilk muhasarasını gerçekleştiren Osmanlı kuvvetleri, aynı anda tahkimatın güneybatı tarafındaki Martinengo ve Bethlehem tabyaları ile doğu taraftaki Sabionera Burcu'na karşı bir saldırı gerçekleştirmişlerdir (Duffy, 2018, s.218; Zinkeisen, 2011a, s.685-686). Fakat tüm çabalara karşın kuşatmanın bu ilk yılı yine neticesiz bitmiştir. Kış aylarının yaklaşmasıyla birlikte bir sonraki muhasara için hazırlıklara başlayan Osmanlı ordusu, 26 Ağustos 1668 tarihinde yeniden taarruza geçmişse de bunda da bir başarı elde edememiştir (Jorga, 2005, 118; Özcan, 2018, s.36). Bu durum karşısında Papalık, Malta, Fransa ve İtalya donanmalarıyla anlaşan Venedikliler, 1669 yılının yaz aylarıyla birlikte Osmanlı siperlerini hem denizden, hem de tahkimat üzerinden top ateşine tutmaya çalışmışlardır (Adıyeke, 1988, 48-49). Ancak Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın son kez verdiği saldırı emriyle durum değişince, müttefik kuvvetler Ağustos ayının son günleri itibariyle Kandiye önlerinden geri çekilmeye başlamışlardır (Göger, 2018, s.70). Bunu takip eden süreçte ise iki devlet arasında bir anlaşma imzalanarak, Kandiye'nin anahtarları Fazıl Ahmed Paşa'ya teslim edilmiştir (Özcan, 2018, s.37; Uzunçarşılı, 1995, s.418-419). 6 Eylül 1669 tarihli bu anlaşma ile Osmanlı-Venedik Savaşı (1645-1669) yirmi dört yıl sonra nihayete ermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz üzerindeki ilerleyişi açısından oldukça mühim olan bu hadise, her ne kadar Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanmış olsa da Dirk van der Hagen Atlası'nın savaş tasvirleri arasında ilk sırayı almaktadır. İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan haritalarını içeren III. cildin⁶ 98a

⁶ Dirk van der Hagen Atlası'nın III. cildi Hollanda Kraliyet Kütüphanesi Koleksiyonu'na KW1049B12 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

yaprağındaki gravürde, 1667-1669 tarihli Kandiye Kuşatmasından bir sahne betimlenmektedir (Resim 3). Muhtemelen derleyici Kandiye şehrinden bir görünüm ortaya koymak amacıyla bu baskıyı atlasa dâhil etmiştir. Ancak tasvirin geneli, Osmanlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen muhasara anına odaklanmaktadır.

Resim 3: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, 1680, Renklendirilmiş gravür, 20 x 52 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen3/page/105/zoom/3/lat/-79.5446087817067/ing/-59.765625>)

1680 yılında, dönemin baskı ustalarından biri olan Nicolaes Visscher⁷ tarafından bakır plakadan çukur baskı tekniğiyle üretilen gravür, öncelikle ayrı basım olarak hazırlanmış, ardından da Dirk van der Hagen tarafından satın alınarak atlasın sayfaları arasına eklenmiştir. Gravürün renklendirmesini de Hollandalı ressam Dirk Jansz van Santen⁸ yapmıştır. Sarı tonlarındaki dikdörtgen bir çerçeve içine alınan sahnede dikkat çeken ayrıntılardan biri, kompozisyonun altına yerleştirilen ve ayrı bir cetvel halinde tasarlanan sekiz sütunluk metin kısmıdır. Burada yer alan her bir ibare, gravüre numaralarla yansımış, bu sayede metin-resim ilişkisi kurmak kolaylaşmıştır.

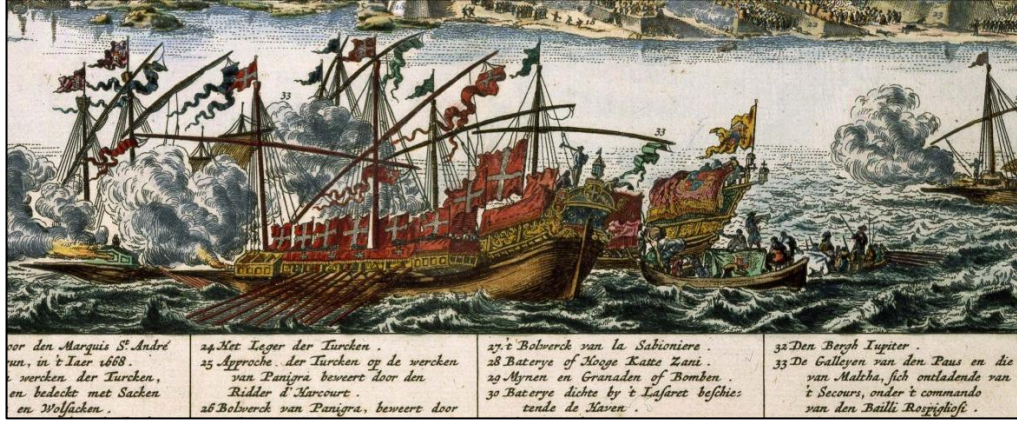
Adeta bir kent görüntüsü vermek adına üretilen gravür, Girit Denizi açıklarından Kandiye Tahkimatının kuzey surlarına bakılarak betimlenmiştir. Buna göre ön düzlem deniz tarafından gerçekleştirilen saldırı anına dikkat çekerken, geriye doğru gidildikçe şehre karşı yapılan kuşatma harekâtıyla karşılaşmaktadır. Resmin ilgi noktasını oluşturacak şekilde düzenlenen ön kısım ise hafif dalgalı deniz üzerine yerleştirilen irili ufaklı onlarca gemiye ayrılmıştır. Hedef alınan kentin karşı hizasına denk gelecek şekilde konumlandırılan bu gemiler, her an çatışmaya girecekmiş gibi hazır pozisyonda beklemektedirler⁹. Bunların büyük bir kısmı kadirge tipinde betimlenirken, kahverengi boyalı gövdeleri, çadır örtülü köşkerleri,

⁷ Nicolaes Visscher (1618-1709), Hollandalı baskı ustasıdır. Dönemin ünlü harita yayıncılarından biri olan Claes Janszoon Visscher'in oğlu olan sanatçı, babasının vefatından sonra yayınevini devralarak, kendi baskı kalıplarını meydana getirmiştir. Aynı zamanda kent görüntülerini konu alan çok sayıda gravür üreten Visscher, daha çok Dirk van der Hagen Atlası için çalışmıştır. Sanatçı hakkında bkz. (Trowbridge Gallery, 2020).

⁸ Amsterdamlı sanatçı Dirk Jansz van Santen (1636-1708), XVII. yüzyıl renklendirme ustalarından biridir. Hollanda haritacılığının aktif olduğu yıllarda Dirk van der Hagen ile Blaeu van der Hem atlaslarının baskı ve haritaları için çalışan Santen, 1688'de Amsterdam Aziz Luka Loncası'na kabul edilmiştir. Diğer renkçilerden daha farklı bir skalaya sahip olan sanatçı; altın, gümüş, ultramarin ve karmın gibi renk pigmentlerini yoğun şekilde kullanmıştır. Bilgi için bkz. (Offenberg, 2004, s.409-411).

⁹ Kandiye Tahkimatını savunmak adına harekete geçen müttefik gemilerinin bu durumları *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye* adlı eserde, "...zîrâ gemiler evvelki gibi gelüb kal'aya yanaşmak mümkün olmadığından ahvâlleri diğer gün olmuşdur mezkûr tabya tamir olmadan mukaddem küffârın donanması bi-pervâ gelüb kal'aya yanaşub ve limânına girtüb 'askerini ve zahiresini boşadub giderdi...'" şeklinde söz edilmiştir. (Adıyeye, 1988, s.48-49).

bordo tonlarındaki kürekleri, yelken direklerinin ucuna asılı flama ve bayrakları, detaycı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Aslında buraya yansıyan her bir ayrıntı, donanmanın hangi devlet için savaştığını gösteren birer görsel belge mahiyetindedir. Ayrıca metin tablasıyla bağlantı kurulduğunda durum daha net anlaşılmaktadır. Çünkü metne eklenen ifadeler bu gemilerin, Papa IX. Clemens'in yeğeni olan Kardinal Giacomo Rospigliosi'nin (1628-1684) emrindeki Papalık ve Malta donanmalarına ait olduklarını kanıtlamaktadır (Resim 4).

Resim 4: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, detay, İttifak donanmasına ait gemiler

Kompozisyonun orta düzlemi, Kandiye şehrinden bir görünüm sunmaktadır. Etrafını çevreleyen yüksek sur duvarları ve burçlarıyla birlikte tasvir edilen tahkimat¹⁰, aynı zamanda şehrin askeri, dini ve sivil mimarisini içine alan büyük bir kompleks şeklinde betimlenmiştir (Resim 5). Buradaki yapılar, dönem kaynaklarıyla karşılaştırıldığında veya metin-resim ilişkisi kurulduğunda kolayca tespit edilebilmektedir. Örneğin denize doğru çıkıntı yapan burun ucunda yükselen kule, limana açılan Kule Kalesi'ne¹¹ ait bir deniz feneridir. Dış surların denize bakan cephesinin ortasına alınan mimariden 3 numarayla gösterilen yapı, Aziz Markos Bazilikası'nın¹² güneybatı köşesine eklenen kulesini temsil etmektedir. 4 numaralı mimari Aziz Petrus¹³, 5 numaralı Aziz Titus¹⁴, 6 numaralı Aziz Francis¹⁵, 7. ise Aziz Salvador¹⁶ kiliselerine işaret

¹⁰ Kandiye Tahkimatı, Girit Adası'nın en büyük şehirlerinden biri olan Kandiye kentini çevreleyen savunma duvarlarından meydana gelmektedir. Ayrıca Avrupa'nın en iyi korunan Venedik surları arasında yer almaktadır. Bizans dönemine tarihlenen ilk surlar, 13. yüzyılın başlarında Venedikliler tarafından yeniden elden geçirilmiştir. Miar Michele Sanmicheli ile Giulio Savorgnan isimli iki mimar tarafından tasarlanan tahkimatın inşası, 1462'den 1570'lere kadar devam etmiştir. Kaba bir üçgen şeklinde planlanan yapı, kara ve deniz olmak üzere yedi burç vasıtasıyla korunmaktadır. Girişler dört ana kapı ile üç askeri kapıdan sağlanmaktadır. Deniz kıyısında ise Kule Kalesi yer almaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Molteni, 2008, s.25-39).

¹¹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Su Kalası veya Su Kulesi şeklinde söz edilen Kule Kalesi, 1523-1540 yılları arasında Kandiye Tahkimatının denize bakan tarafına inşa edilmiştir. İki katlı olup 3.600 m²'dir. Kaleye giriş, batı ve kuzey yönlerden sağlanmaktadır. Zemin katta yiyecek, mühimmat ve su depolarından oluşan 26 oda mevcutken, üst katta fırın, kilise ve askerler için daireler bulunmaktadır. 1669 yılında Osmanlıların eline geçen kale, bu dönemde hapisane olarak kullanılmıştır. Avlu tarafına da Kandiye Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa adına bir cami inşa edilmiştir. Sonraki yıllarda ise kulenin üzerine bir fener eklenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Cosmescu, 2015, s.90-92; Evliyâ Çelebi, 2010, s.470).

¹² Aziz Markos Bazilikası, Kandiye şehrinin Venizelou Meydanı'nda yer almaktadır. Venedikliler tarafından 1239 yılında inşa edilen yapı, dönemin resmi törenleri için de kullanılmıştır. Şehrin Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte Defterdar Ahmed Paşa Camii'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde ise belediyeye bağlı bir sanat galerisi olarak işlevini sürdürmektedir. Bilgi için bkz. (Explore Crete, 2020).

¹³ Aziz Petrus Kilisesi, Kandiye şehir surlarının denize bakan tarafında, Venedik Limanı ile Dermates Kapısı arasında yer almaktadır. XIII. yüzyıla tarihlenen yapının, Osmanlılar zamanında güneybatı köşesine bir minare eklenerek camiye dönüştürüldüğü ve bundan sonra Sultan İbrahim Camii olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Municipality of Heraklion, 2020).

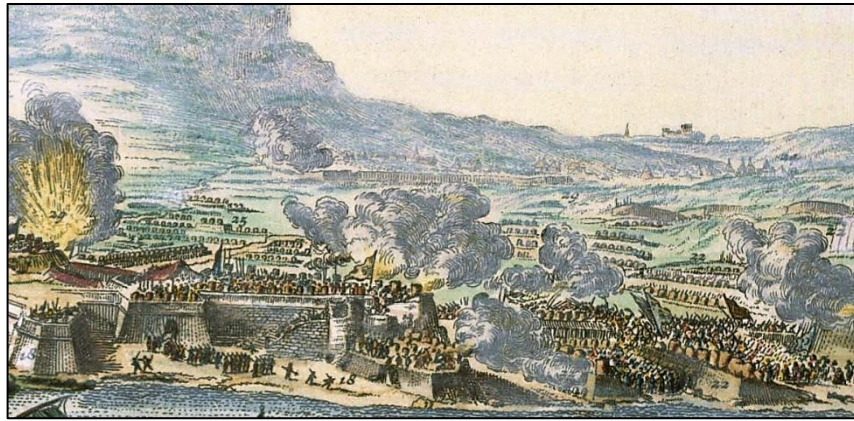
¹⁴ Aziz Titus Kilisesi, Kandiye şehir merkezindeki aynı isimle anılan meydanın ortasında yer almaktadır. 961 yılına tarihlenen kilise, Türk hâkimiyeti sırasında Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın adıyla anılan bir camiye çevrilmiştir. 1856'daki deprende büyük hasar görmüş, fakat Mimar Athanasios Moussis tarafından bir Osmanlı camisi olarak yeniden inşa edilmiştir. Bilgi için bkz. (Explore Crete, 2020).

etmektedir. 8 ve 9 numaralı olanlar, şehrin dini mimarisine atıfta bulunurken, 10 rakamıyla gösterilen yapı da liman girişini kontrol eden bir güvenlik noktasını oluşturmaktadır.

Resim 5: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, detay

Geniş açıyla resmedilen Venedik surlarının ana savunma hattının batı tarafına bakan, 19-20 numaralı Aziz Andréa Burcu (Ak Tabya) yoğun bir Osmanlı saldırısı altında betimlenmiştir. Sahnenin sağ tarafını kaplayan bu kuşatma harekâtı, kara muharebesi şeklinde devam etmektedir. Artık surlara yaklaşmış vaziyette tasvir edilen Osmanlı ordusu, tabyanın karşısına kurulan metrislerin gerisinden şehri top ateşine tutmaktadır. Tahkimat surlarının üzerinde gösterilen Venedikliler ise şehri Türklere karşı savunmaya çalışmakta, bir grup asker de tabyadan dışarı çıkarak Osmanlı metrislerine doğru harekete geçmektedir. Bu alanda oluşan büyük duman kütesi, yaşanan mücadelenin ne denli şiddetli geçtiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Zaten metin tablasındaki 22, 23 ve 24 numaralı ifadeler, bunu kanıtlar niteliktedir (Resim 6). Ak Tabya'nın hemen gerisine konumlandırılan Panigra Burcu da aynı şekilde Osmanlı kuşatmasına sahne olmaktadır. Buradan yükselen alevler metinde de belirtildiği gibi havada uçan humbaraların patlaması sonucu etrafı sarmaktadır¹⁷. Aynı manzara, Kandiye Tahkimatının doğu tarafındaki Sabionera Tabyasının önünde de tekrarlanmıştır. Ayrıca kompozisyonun arka planına eklenen 1 ve 32 numaralı tepeler ise Cennet ve Jüpiter dağlarını karşılamaktadır (Resim 5).

Resim 6: Nicolaes Visscher/Dirk Jansz van Santen, Kandiye, detay, Osmanlı ordusunun hücumu

¹⁵ Aziz Franciscus Manastır Kilisesi, Venediklilerin Kandiye'yi ele geçirmesinden bir müddet sonra, 1210 yılında inşa edilmiştir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte yapı, Sultan Mehmed Camii adını almıştır. Günümüze ise sadece Kandiye Arkeoloji Müzesi'nin bahçesini kaplayan temel kalıntıları ulaşmıştır. (Wikimapia, 2020).

¹⁶ Aziz Catherina adıyla da anılan Salvador Kilisesi, XIII. yüzyıla tarihlenmektedir. 1669 yılında Osmanlıların Kandiye'yi ele geçirmesiyle birlikte Zülfikar Ali Paşa Camii'ne çevrilmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Heraklion, 2020).

¹⁷ Gravüre yansıyan bu anlar Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye'de “. . . kal'adan ve taşradan ekalli mâ-yekûn iki bin beş yüz pâre tob lâ-yenkat' i atılır idi gözler görmemiş ve kulaklar işitmemiş bir yanar ateş dumanlı gökyüzünde güneşi bürüyüb asla güneş fark olunmaz idi. . .” sözleriyle dile getirilmektedir. (Adıyke, 1988, s.15).

Gravürde dikkat çeken en mühim ayrıntılardan biri de gökyüzünün ortasına alınan ve Aziz Markos'un sembolüyle özdeşleşen kanatlı aslan¹⁸ tasviridir (Resim 3). Aslında Venedik Cumhuriyeti'nin bir simgesi mahiyetinde buraya yerleştirilen aslan, aynı zamanda ordu üzerinde koruyucu bir rol oynamaktadır. Özellikle başının üzerinde bulunan güneş biçimli hale, dini ayrıcalığın yanında idari gücün de simgesidir¹⁹. Sağ pençesiyle tuttuğu kılıç, adalet ve askeri kudretin bir göstergesidir. Diğer pençesiyle kavradığı açık kırmızı tonlarındaki flama üzerindeki *CANDIA* ifadesi ise yeryüzünde yaşanan mücadeleye bir gönderme yapmaktadır. Ancak aslanın benzer ömeklere göre daha hırçın bir görünümle tasvir edilmesi ve alışık olunmayan tarzda başını geriye doğru çevirerek izleyiciyle temas kurmaktan kaçınması, Venediklilerin bu topraklarda almış oldukları mağlubiyeti akla getirmektedir.

II. Viyana Kuşatması

Dirk van der Hagen Atlası'nın resim programına yansıyan Osmanlı savaş gravürlerinin büyük bir kısmı, 1683 tarihli II. Viyana Kuşatmasına ayrılmaktadır. Orta Avrupa ülkelerinin haritalarıyla bağlantı kurabilmek adına bu defa I. ciltte²⁰ yer alan ve Avusturya haritasının devamına eklenen 50, 51b-51j yapraklarındaki 10 gravür, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilen bu mücadeleye dikkat çekmektedir.

Aslında kuşatmanın arka planı, Osmanlı Devleti'nin 1645-1669 tarihli Girit Seferi sonucunda elde etmiş olduğu zafere dayanmaktadır. Çünkü bu başarı sayesinde imparatorluğun hâkimiyet sahası genişlemiş, üst üste yapılan fetihlerle sınırlar Avusturya'ya kadar ilerlemiştir. Dolayısıyla Kanunî Sultan Süleyman zamanında yarım bırakılan Viyana'nın muhasarası tamamlanmak üzere bir kez daha harekete geçilmiştir. Bu kararın uygulanmasında ise en büyük görev, Sultan IV. Mehmed'in iktidarlığı döneminde sadârete geçen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya (1634-1683) düşmüştür. Yeni bir fetih çağını başlatma politikasının yanı sıra Avusturyalılar tarafından Orta Macaristan topraklarına karşı gerçekleştirilen işgal hareketi ile halka uygulanan dini baskılar, *Orta Macaristan Kralı* unvanı verilen Tökeli İmre önderliğinde çıkan ayaklanmalar, bunların sadrazam tarafından desteklenmesi vb. hadiseler, iki devlet arasında gerginliğe sebep olmuş, aradaki Vasvar Barışı (1664) bozularak muharebe hazırlıklarına girişilmiştir²¹.

1 Nisan 1683 tarihinde çıkılan seferin yönü başlangıçta Yanıkkale olarak belirlenmiş olsa da ordunun başına serdar tayin edilen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın, İstolni Belgrad'daki harp meclisinde aldığı karar üzerine Viyana'ya doğru harekete geçilmiştir (Baysun, 1979, s.553; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.146-147; Özcan, 2018, s.46; Uzunçarşılı, 1995, s.442). Bu sırada Lehistan Kralı III. Jan Sobieski ile ittifak kurma girişimlerinde bulunan Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold, bu anlaşmaya ayrıca Bavyera, Frankonya ve Saksonya gibi prenslikleri de dâhil etmiştir (Majer, 1981, s.188; Turan, 1998, 398-399). Birliklerin başına ise Avrupa'nın en ünlü komutanlarından biri olan Lorraine Dükü V. Charles'ı atamış, şehrin yönetimini de General Ernst Rüdiger von Starhemberg'e bırakmıştır (Jørgensen ve Pavkovic, 2011, s.149).

14 Temmuz 1683 tarihinde, Viyana önlerine kadar gelen Sadrazam Mustafa Paşa, şehre hâkim olan bir noktaya ordugâhını kurdurarak muhasara nizamını oluşturmuştur (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.152; Hammer, 2008, s.64; Özcan, 2018, s.48). Yapılan kuşatma düzenine göre Viyana Tahkimatının sağ

¹⁸ Venedik Cumhuriyeti'ni sembolize eden Aziz Markos Aslanı, yer aldığı tasvirlerde koruyucu bir rol oynarken, daha çok kara ve denizlerdeki hâkimiyeti ortaya koymaktadır. Genellikle pençesiyle tuttuğu Aziz Markos İncili'ni seyirciye gösterirken tasvir edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Fox-Davies, 2004, s.186-187).

¹⁹ Hale motifinin kaynakları hakkında bkz. (Gögebakan, 2017, s.21-36).

²⁰ Dirk van der Hagen Atlası'nın I. cildi Hollanda Kraliyet Kütüphanesi Koleksiyonu'na KW1049B12 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

²¹ II. Viyana Kuşatmasının arka planı için bkz. (Gürcan, 2008, s.16-17; Turan, 1998, s.396-397; Özcan, 2018, s.45).

kanadı olan Burg Tabyasının karşısına Diyarbakır, Halep ve Anadolu beylerbeylerini yerleştiren sadrazam, Löw Tabyasının karşı hizasına Temeşvar, Sivas ve Karaman beylerbeylerini konuşlandırmıştır. Merkezi de kendi idaresine ayırmıştır (Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013, s.245). Böylece şehir, güney ve batı yönlerden büyük bir abluka altına alınmıştır. 15 Temmuz günü yoğun top ateşiyle başlayan kuşatma, Viyana'nın merkezi konumunda olan Leopoldstadt'ın düşmesiyle hız kazanırken, açılan metrisler ve kazılan tüneller sayesinde tahkimatın çevreyle olan bağlantısı kesilmiştir (Gürcan, 2008, s.46). Ağustos ayının son günlerine kadar gerçekleştirilen kuvvetli hücumlar neticesinde Burg ve Löw tabyalarını ele geçiren Osmanlılar, Starhemberg komutasındaki Avusturya ordusuna karşı büyük bir başarı elde etmişlerdir (Baysun, 1979, s.553; Hammer, 2008, s.60; Zinkeisen, 2011b, s. 72-73). Ancak Kara Mustafa Paşa'nın, Viyana garnizonunda herhangi bir yağma olayıyla karşılaşmamak adına yapılacak olan son taarruzu geciktirmesi ve şehrin kendiliğinden teslim olmasını beklemesi, orduya zaman kaybı yaşatmıştır. Çünkü bu sırada Viyana'nın kuzeybatısındaki Tulln bölgesinde toplanan Alman ve Leh birlikleri Tuna'yı aşarak, 10 Eylül'de Osmanlı ordugâhının bulunduğu Kahlenberg Tepesi'ne doğru ilerlemeye başlamışlardır (Özcan, 2018, s.48; Uzunçarşılı, 1995, s.449; Zinkeisen, 2011b, s.73). Sadrazam Mustafa Paşa ise bir yandan Viyana mücadelesini devam ettirirken, öte yandan da müttefiklere karşı bir önlem almaya çalışarak ordusunu muharebe düzenine sokmuştur. Buna göre Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa ile Vezir Kara Mehmed Paşa'yı Kahlenberg tarafına çıkan yolun sağ kanadına, Eflak ve Boğdan voyvodalarını Tuna kıyısına, Vezir Hüseyin Paşa ile Kırım Hanı Murad Giray'ı sol kanada yerleştirmiştir. Kendisi de hattın ortasında kalarak muharebeyi idare etmiştir (Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013, s.241-242). Osmanlı ordusuna karşı müttefikler ise merkezde Waldeck Prensi Georg Fredrich komutasındaki Bavyera birliklerinden, sağ kolda Lorraine Dükü V. Charles'ın emrindeki süvariler ile Kral Sobieski idaresindeki Leh kuvvetlerden, sol kanatta da Saksonya Dükü III. Johann George'a bağlı askerlerden meydana gelmiştir (Jörgensen ve Pavkovic, 2011, s.149).

12 Eylül 1683 tarihinde ittifak kuvvetlerince gerçekleştirilen büyük hücum hareketiyle başlayan II. Viyana Muharebesi, daha ilk dakikalardan itibaren şiddetli bir hal almıştır. Özellikle Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa idaresindeki sağ kol ile Vezir Hüseyin Paşa komutasındaki sol kola yapılan saldırılarla sarsılan ordu, sadrazamın bulunduğu merkeze karşı düzenlenen ileri harekâtle gücünü kaybetmiştir (Jorga, 2005, s.171; Özcan, 2018, s.50). Bunu fırsat bilen Lehistan Kralı Sobieski ise bu kısma doğru hücumu geçerek, birliğini de bu yöne sevk etmiştir (Baysun, 1979, s.553). Burada yaşanan mücadeleler sonucunda Türk ordusu büyük bir zayıflıkla geri çekilmeye zorunda kalmıştır. Bu esnada Osmanlı ordugâhını yağmalamaya başlayan Leh askerleri, sadrazamın otağından savaş mühimmatına kadar Türklere ait olan tüm eşyalara el koymuşlar, bunun üzerine Avusturyalılar da Viyana'ya girerek elde ettikleri zaferi taçlandırmışlardır (Danişmend, 1972, s.455; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.159).

Kuşatma sırasında yaşanan bu anlar, Dirk van der Hagen Atlası'na toplam 10 gravürle yansımıştır. Jacob Peeters'in²² çizimlerinden oluşan bu tasvirler, Romeyn de Hooghe²³ tarafından oyulduktan sonra 1686'da Nicolaes Visscher'in atölyesinde basılmıştır. Atlasın sayfaları arasına girmeden önce de Dirk Jansz

²² Jacob Peeters (1637-1695), Flaman asıllı baskı ustasıdır. 1692 yılında yayınladığı bir dünya haritası sayesinde üne kavuşan sanatçı, çizimlerini genellikle kardeşi Jan Peeters ile birlikte yapmıştır. Gravürlerinin konusu liman kentleri ve deniz manzaraları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bilgi için bkz. (Travelogues, 2020).

²³ Romeyn de Hooghe (1645-1708), Hollandalı tasarımcı ve gravür ustasıdır. Daha çok Fransa Kralı XIV. Louis dönemine (1643-1715) karşı ürettiği propaganda baskılarıyla tanınmaktadır. Sonraki yıllarda Lehistan Kralı III. Jan Sobieski'nin himayesinde çalışmıştır. Kariyeri boyunca dört bine yakın yapıtı ortaya koymuştur. Bilgi için bkz. (Lambiek, 2020).

van Santen tarafından boyanmıştır. Bu baskılardan altı tanesi Viyana şehir tahkimatına karşı düzenlenen kuşatma harekâtına dikkat çekerken, üçü Kahlenberg Muharebesine, sonuncusu ise Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ait otağın ittifak kuvvetlerince ele geçirildiği anlara odaklanmaktadır. Ayrıca sahnelerin daha net anlaşılabilmesi adına resimli olan sayfalara, Felemenkçe ve Fransızca bir altyazı eklenmiştir. Hatta derleyici bununla da yetinmemiş, 51k sayfasına uzunca bir metin yerleştirerek, kuşatmanın arka planına ilişkin bilgiler vermiştir. Ancak 50. yapraktaki gravürde, detaycı bir üslup tercih edildiği için alt yazı eklemek yerine ayrıntılar numara ve harflerle belirtilmiş, karşılıkları ise yine metin sayfasında gösterilmiştir.

Kuşatmanın en hareketli dakikalarını gösteren bu yapraktaki gravür, Viyana'yı ele geçirmek adına mücadele eden Osmanlı kuvvetleri ile şehri savunmaya çalışan Avusturyalıları arasındaki çatışmayı konu almaktadır (Resim 7). Aşağı Avusturya'ya bağlı Berg bölgesinden Tuna Nehri'nin kollarıyla çevrili Viyana yerleşimine bakılarak meydana getirilen kompozisyon, mücadelenin yaşandığı araziye yarı kuşbakışı olarak betimlemektedir. Ön planda yaşananlar ise yer seviyesinden izlenmektedir.

Resim 7: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, 1683'te Türklerin Viyana'yı Kuşatması, 1686, Renklendirilmiş gravür, 46 x 57 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/50/zoom/3/lat/-36.80928470205938/ing/-66.4453125>)

Burada dikkati çeken detaylardan biri de sahnenin sol alt köşesindeki yükselti üzerinde iki taraf arasında geçen çarpışma anıdır. Ancak gözler daha çok ön plana yerleştirilen figür üzerinde toplanmaktadır. Üniformasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusuna mensup üst düzey bir asker olduğu düşünülen bu kişinin, 51k metin sayfasında Varat Beylerbeyi Hazînedâr Hasan Paşa olduğu belirtilmektedir²⁴. Bir devenin üzerinde oturur vaziyette gösterilen paşa, oldukça kızgın bir ifadeyle geriden gelen düşmana karşı kendini savunmaya çalışmaktadır (Resim 8). Her ne kadar gölgeli biçimde tasvir edilmiş olsa da müttefik ordusu için savaşı karşıdaki kişi, elindeki oku Hasan Paşa'ya yönelterek onu öldürmeye yeltenmektedir. Paşanın

²⁴ Figürün hemen sağına eklenen H harfi, ilgili metin sayfasında "Varat Paşası" şeklinde karşılık bulmuş, ressam burada Hazinedar Hasan Paşa'ya (ö.1688) atıfta bulunmuştur. 1681 yılında Varat muhafızlığına getirilen Hasan Paşa, 1688'de Belgrad, Halep ve Macaristan serdarlığına atanmıştır. Aynı yılın sonlarında da vefat etmiştir. (Mehmed Süreyyâ, 1996, s.640).

hemen önünde bulunan yeniçeri ise koşar adımlarla savaş alanını terk etmektedir. Yerlere savrulan askerlerin mimiklerine yansıyan acı ve korku ise gözleme dayanan bir üslubun göstergesidir.

Resim 8: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, 1683'te Türklerin Viyana'yı Kuşatması, detay, Hazinedâr Hasan Paşa

Mücadele alt kottaki arazi üzerinde de devam etmektedir. Birbirleriyle kıyasıya çarpışan askerler, ellerindeki silah, bayrak ve sancaklarla çatışma anına dâhil olmaktadır. Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bulunan bir grup figür de tabyaları aşarak Viyana'ya ulaşımı sağlayan Leopoldstadt²⁵ tarafına doğru geçmeye çalışmaktadır (Resim 9). Bu kısımdan şehre karşı yöneltilen toplar, metin sayfasında Osmanlılara ait bataryalara işaret etmektedir²⁶. Bu da izleyiciye Leopoldstadt'ın içinde bulunduğu Prater Adası'nın artık Türklerin eline geçtiği izlenimini vermektedir. Ayrıca gravürde 28 numarayla gösterilen köprü kalıntısı²⁷, Viyana'nın çevreyle olan bağlantısının kesildiğini belgelemektedir. Leopoldstadt'ın hemen karşısında bulunan cephanelikleri patlatmaya çalışan Osmanlı kuvvetleri ise aynı saldırıyı şehrin güney ve batı surlarına karşı da tekrarlamaktadırlar. Özellikle tahkimatın dağ yönüne bakan Burg²⁸ ve Löw²⁹ tabyaları, Osmanlı birliklerince hedef alınan ana saldırı noktalarını oluşturmaktadır.

Tahkimatın iç surları, şehrin dini ve sivil mimarisini içine alacak şekilde büyük bir kompleks halinde betimlenmiştir (Resim 9). Şehrin ortasına eklenen Aziz Stephan Katedrali³⁰, gökyüzüne yükselen kulesi dolayısıyla kolaylıkla fark edilmektedir. Dönemin kent topografyası hakkında görsel bir belge ortaya koyan

²⁵ Leopoldstadt, Viyana'nın ikinci ilçesi olup, şehrin merkezinde yer almaktadır. Tuna Nehri kıyısında bulunan ada üzerine kurulu olan yerleşimin tarihi 1300'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Adı ise Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold tarafından 1670 yılında inşa ettirilen bir kiliseden gelmektedir. (Aeiu, 2020).

²⁶ Gravürde 29 numarayla gösterilen olay anı, 51k yaprağındaki metinde "Leopoldstadt kalıntıları arasındaki Türk bataryaları" şeklinde belirtilmektedir.

²⁷ 28 numarayla gösterilen kısım, metin sayfasında "Leopoldstadt'ın ele geçirilmesiyle yıkılan Tuna Köprüsü" şeklinde karşılık bulunmaktadır.

²⁸ Gravürde 11 numarayla gösterilen burç, metinde "Burg Tabyası" ile eşleşmektedir.

²⁹ 9 numaralı burç, 51k metin yaprağında "Löw Tabyası"nı karşılamaktadır.

³⁰ Gravürde 24 numarayla gösterilen Aziz Stephan Katedrali, Viyana'nın merkezinde yer almaktadır. Metropolitan Kilisesi olarak da anılan katedral, 1147 yılında Roma dönemine ait bir mezarlık üzerine inşa edilmiştir. 1160 yılına kadar tamamlanan yapı Aziz Stephan'a adanmıştır. Günümüze dek çok sayıda onarım geçirmiştir. 1529 ve 1683 tarihli Viyana kuşatmalarında ciddi hasar almıştır. Yaşanan savaşlarda Viyanalılar için sığınak görevi gören katedral, aynı zamanda şehrin savunulmasında da bir gözlem noktası haline gelmiştir. Bu konuda en büyük işlev, yapının güneyindeki kuleye düşmektedir. 1368-1433 yılları arasında tarihlenen kule, Viyana'nın simgelerinden biri haline gelmiş, hatta Viyana Kuşatmasını konu alan pek çok resimde yerini almıştır. (Unser Stephansdom, 2020).

arka plan ise iki tarafın karşı kaşıya geldiği noktayı göstermektedir. Hatta metin-resim ilişkisi kurulduğunda, şehir surlarının iki yanına konumlandırılan askerlerin Osmanlı ordusuna, geridekilerin ise müttefik birliklerine işaret ettiği anlaşılmaktadır³¹. Bu sayede hem bölgenin tarihi coğrafyasına ilişkin görsel bir belge ortaya konulmuş, hem de orduların askeri kuşatma düzeni hakkında bilgi verilmiştir.

Resim 9: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, 1683'te Türklerin Viyana'yı Kuşatması, detay, Leopoldstadt ve Viyana şehriden görünüm

Cildin 51b-51j sayfalarını kaplayan gravürler, II. Viyana Kuşatması sırasında yaşanan gelişmeleri ayrıntılı şekilde resmetmesi açısından ayrı bir değere sahiptir. Örneğin 51b³² yaprağındaki tasvir, Prater Adası üzerindeki Leopoldstadt³³ yerleşiminin 16 Temmuz 1683'te Türkler tarafından ele geçirildiği anları konu almaktadır (Resim 10). Her ne kadar Jacob Peeters tarafından çizilmiş olsa da Romeyn de Hooghe ile Nicolaes Visscher'in imzasını taşıyan bu gravürde, Tuna Nehri'ne doğru uzanan ahşap köprü vasıtasıyla Leopoldstadt tarafına ulaşmaya çalışan Osmanlı askerlerinin Avusturyalılara karşı vermiş oldukları mücadele resmedilmiştir. Nehrin kıyısında yükselen kulenin önünde çarpışan iki tarafın askerleri, konunun çarpıcılığını hissettirmesi açısından önemlidir. Mücadele anı o kadar gerçekçi bir anlatımla betimlenmiştir ki bir grup asker, bu sırada köprüden düşerek can havliyle kaçmaya çalışmaktadır. Bunlardan bazıları da karaya yaklaşmış olan filikaya tutunarak kendilerini kurtarmaktadır. Bu sayede ressam ele aldığı konuya dramatik bir anlatım katarak, bu anları adeta izleyiciye yaşatmıştır.

³¹ Tasvirde Q, R, S, T, V harfleriyle belirtilen birlikler metinde Osmanlılara, c ve k arasındakiler ise ittifak ordusuna mensup askerlere atıfta bulunmaktadır.

³² Gravürün alt yazısında yer alan "t Veroveren en ruineeren van Tabor, Leopold-stad en den Donauer pasbrug door de Turken. Prise de Tabor, Leopoldstat, et du pont sur le passage du Donau ruinees par les Turcs" ifadeleri, "Türkler tarafından yıkılan Tuna üzerindeki köprü ile Leopoldstadt taburunun ele geçirilmesi" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

³³ Bkz. 25 no.lu dipnota.

Resim 10: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Leopoldstadt'ın Ele Geçirilişi, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/53/zoom/2/lat/-61.68987220045999/ing/-82.96875>)

Atlasın II. Viyana Kuşatmasını konu alan gravürlerinden 51c³⁴ sayfasını kaplayan tasvirde (Resim 11), Osmanlıların Viyana önlerinde yapmış oldukları savaş hazırlıkları betimlenmektedir. Kompozisyonun sağ kısmını oluşturan yamacın üzerinde hummalı bir çalışma ortaya koyan askerler, bir yandan önlerindeki savaş toplarını ateşlemeye çalışmakta, öte yandan da siper sepetlerinin içine girerek şehir surlarına karşı yapılacak saldırının hazırlığına girişmektedirler. Ancak burada dikkat çeken ayrıntılardan biri de tahkimatın batı yakasını oluşturan ve üç sıra halinde düzenlenen toprak siperlerdir. Bunların içlerine mevzilenen askerler, Burg ve Löw tabyalarının karşısına denk gelecek şekilde yerleşerek, şehri buradan abluka altına almaya çalışmaktadırlar.

Resim 11: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Viyana Önünde Türk Bataryaları, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/54/zoom/2/lat/-62.02152819100765/ing/-66.4453125>)

³⁴ Gravürün alt yazısında geçen “Loopgraven, Batteryen, en Krijsgewelt der Turken etc. voor Weenen / Approches Batteries et preparatifs de guerre des Turcs etc. devant Vienne” şeklindeki Felemenkçe ve Fransızca ifadeler, “Viyana önünde Türk bataryaları, siperler, savaş hazırlıkları vb.” olarak tercüme edilmeye çalışılmıştır. (Dict.com, 2020).

Bu gravür için dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise kompozisyonun, Osmanlı ressamlarından biri olan Sermet Muhtar Alus'un (1887-1952) tuvaline yansımış olmasıdır. İstanbul Harbiye Askeri Müzesi resim koleksiyonuna *II. Viyana Kuşatması* adıyla kayıtlı olan bu tablo (Resim 12), kurgu açısından Romeyn de Hooghe'nin baskısıyla büyük bir benzerlik göstermektedir.

Resim 12: Sermet Muhtar Alus, *II. Viyana Kuşatması*, 1910, Tuval üzerine yağlıboya, 102 x 150 cm, İstanbul Harbiye Askeri Müzesi (**Kaynak:** Çoruhlu ve Çötelioglu, 1995, s.94)

51d, 51e ve 51g yapraklarındaki gravürler, Osmanlı kuvvetlerinin artık şehir surlarına kadar dayanmış olduklarını belgelemektedir. Bunlardan ilki³⁵ tabyalar önünde yaşanan çatışma anına odaklanırken, ikincisi de şehrin giriş kapısına yakın bir noktada geçen mücadeleyi ele almaktadır. Üçüncü gravür ise 4 Eylül 1683 tarihinde Osmanlı kuvvetleri tarafından Burg Tabyasına ulaşımı sağlayan lağımın patlatılması anını resmetmektedir. İlk tasvirde Osmanlıların Viyana Tahkimatına karşı gerçekleştirmiş oldukları hücum hareketi betimlenmiştir (Resim 13). Çatışmanın yoğunlaştığı kısımdan göğe yükselen alevler, kuşatmanın ne kadar şiddetli geçtiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Resim 13: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, *İttifak Kuvvetlerinin Osmanlı Ordusuna Saldırışı*, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi (**Kaynak:** <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/55/zoom/2/lat/-62.02152819100765/lng/-66.4453125>)

³⁵ 51d yaprağındaki gravürün alt yazısındaki "Iver der Geestelyke en Wereltlyke in Weenen, int ruineeren en verbranden der Turkse werken, en Logementen / Ardeur des Assieges tant Ecclesiastiq; que d autres pour ruiner et brusler les Logements et travaux des Turcs" ifadeleri, "Türk eserleri ve iskânlarının yıkılması ve yakılmasında Viyana'nın manevi ve seküler üstünlüğü" olarak tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

51e³⁶ yaprağındaki gravürde (Resim 14) dikkat çeken en önemli nokta, üzerinde Latince inanç anlamına gelen *Pro Fide* ifadesinin yazılı olduğu kapıdan geçen bir süvari grubudur. İçlerinde öncü konumunda olan bir asker, sağ elinde tuttuğu batonla gerisindeki kişilere yol göstermektedir (Resim 15). Diğerlerinden daha farklı, üst düzey bir üniformayla betimlenen bu kişinin, dönem tasvirlerindeki görüntüsüyle karşılaştırıldığında Avusturyalı General Ernst Rüdiger von Starhemberg³⁷ olduğu anlaşılmaktadır (Resim 16). 1680 yılında İmparator I. Leopold tarafından Avusturyalı birliklerin idaresine görevlendirilen komutan, burada da askerlerinin başında bulunarak savunma harekâtını yönetmektedir. Bu sayede sanatçı, mücadelenin gidişatı hakkında görsel bir okuma sağlarken, ayrıca kuşatmada yer alan kişileri de resme yerleştirmeyi unutmamıştır.

Resim 14: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Osmanlı Ordusunun Şehir Surlarından Uzaklaştırılması, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi
(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/56/zoom/2/lat/-60.15244221438077/ing/-48.515625>)

Resim 15: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Osmanlı Ordusunun Şehir Surlarından Uzaklaştırılması, detay, Ernst Rüdiger von Starhemberg

Resim 16: Nicolaus Visscher, Ernst Rüdiger von Starhemberg'in Portresi, XVII. yüzyıl, Gravür, Budapeşte Ulusal Kütüphanesi
(Kaynak: <http://kaiserhof.geschichte.lmu.de/10092>)

³⁶ 51e sayfasının gravür alt yazısında yer alan "Mynen Stormen etc. der Turken, Contramynen et uytvallen der beleegerden / Mines et assauts des Turcs, Contremines et Sorties des Assieges" ifadesi, "Türk saldırıları ve mayınları. Kuşatmalara karşı çıkışlar ve önlemler" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

³⁷ Ernst Rüdiger von Starhemberg (1638-1701), Avusturya'nın askeri liderlerinden biridir. 1660'larda İmparatorluk Generali Raimondo Montecuccoli'nin yanında yetişmiş, Osmanlılara karşı savaşmıştır. 1680 yılından itibaren Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold tarafından Viyana'nın askeri valiliğine atanmıştır. Özellikle II. Viyana Kuşatmasında kentin savunucusu olarak görev yapmıştır. (Wien Geschichte Wiki, 2020).

Ressam, 51g³⁸ yaprağındaki betimi (Resim 17) meydana getirirken muhtemelen dönem kaynaklarına çok fazla bağlı kalmamıştır. Çünkü Burg Tabyasının ele geçirilişi sırasında, Osmanlı kuvvetlerinin yer altına açtıkları lağımları patlatmasıyla Avusturyalılar büyük bir zayıyata uğramışlardır (Akad, 2018a, s.143). Fakat Jacob Peeters yapıtında, bunun tam tersi bir durumla izleyiciyi yönlendirmektedir. Alt yazıda da belirtildiği gibi yabancı birliklerin Burg Tabyası altındaki Türkleri yakalayıp onları öldürmeye çalışmaları gravürdeki ana temayı oluşturmaktadır. Aslında bu durum bazı kaynaklarda (Gürcan, 2008, s.77-78; Yılmaz, 2006, s.114-115) farklı bir şekilde dile getirilmiştir. Ayrıca Osmanlıların kuşatma sırasında önce Burg, ardından da Löw tabyalarını ele geçirdikleri bilinen bir gerçektir.

Resim 17: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe,
Türk Lağımlarının Patlatılması, 1686,

Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/58/zoom/3/lat/-68.75231494434473/ing/-68.02734375>)

Serinin 51f, 51h ve 51i yapraklarındaki gravürler, 12 Eylül 1683 tarihli Kahlenberg Muharebesi'nin önemli anlarını konu almaktadır. Ayrıca bu tasvirler, kuşatmaya katılan üst düzey kişilerle bağlantı kurulması açısından ayrı bir değere sahiptir. Örneğin 51f³⁹ sayfasındaki resimde, Osmanlı ordusu ile ittifak askerlerinin Kahlenberg'e giden Wienerwald⁴⁰ isimli ormanlık bir alanda karşı karşıya geldiği anlar betimlenmiştir (Resim 18). Burada silahlarla birbirlerine saldıran süvariler, çarpışmanın şiddetiyle atlarının üzerinden düşerek yaralanmış veya hayatını kaybetmiş vaziyette gösterilmiştir. Ancak tüm dikkatler, resmin merkezine alınan bir figür üzerine yoğunlaşmaktadır. Ön ayaklarını havaya doğru kaldırarak şahlanmış kahverengi bir at üzerinde

³⁸ 51g yaprağındaki Felemenkçe ve Fransızca yazıtta geçen "Ontdeckte en vernietigde My n der Turken onder de Keyserlycke Burgh / Mine des Turcs sous la Cour Imperiale, decouverte et defaictée" ifadeleri, "İmparatorluk, Burg altındaki Türklerin mayınlarını keşfetti ve yok etti" şeklinde tercüme edilmeye çalışılmıştır. (Dict.com, 2020).

³⁹ Sayfadaki gravürün alt kısmına eklenen "Opening en slaen der Turken aen t Weener Wald / Ouverture du Grand Bois de Vienne et defaictée des Turcs" şeklindeki Felemenkçe ve Fransızca ifadeler, "Türklerin Wienerwald'a açılması ve yenilgi" olarak tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁴⁰ Wienerwald, Aşağı Avusturya eyaletine bağlı Viyana ormanlarından biridir. Başkente 4.5 km uzaklıkta olan bu alan, 1683 tarihli kuşatma sırasında Kral III. Jan Sobieski'ye bağlı Lehistan birliklerinin yürüyüşe geçtiği bölge olarak bilinmektedir. (Köck ve Koch, 2009, s.51-52).

tasvir edilen bu kişi, atlasın kayıtlı olduğu koleksiyonda Bavyera Prensi II. Maximilian Emanuel'e⁴¹ işaret etmektedir. Sağ elindeki kılıcı yakalamış olduğu Osmanlı askerine doğru savuran prens, bir bakıma gücünü ortaya koymaktadır.

Resim 18: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe,

Türklerin Wienerwald'a Açılması, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16,5 x 20,5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi
(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/57/zoom/3/lat/-57.468589192089325/Ing/-71.19140625>)

Benzer bir tema, 51h⁴² yaprağında da tekrarlanmıştır (Resim 19). Burada Kahlenberg Tepesindeki Aziz Joseph Kilisesi'nin⁴³ yakınlarında geçen çarpışmayı ele alan ressam, Vezir Kara Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile Lorraine Dükü V. Charles komutasındaki birliklerin birbirlerine karşı vermiş oldukları mücadeleyi betimlemiştir.

Resim 19: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, İmparatorların Savaşı, 1686,
Renklendirilmiş gravür, 16,5 x 20,5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/59/zoom/3/lat/-57.468589192089325/Ing/-71.19140625>)

⁴¹ II. Maximilian Emanuel (1662-1726), Kutsal Roma İmparatorluğu Elektörü ve Bavyera Krallığı'na bağlı Wittelsbach Hanedanlığı'nın hükümdarıdır. 1683 yılına kadar amcası olan Alman Prensi Philipp Hieronymus'un yönetimi altında kalmıştır. II. Viyana Muharebesi'nde savaşarak askeri kariyerini ortaya koymuş, aynı başarıyı 1688 tarihli Belgrad Kuşatmasında da göstermiştir. (Britannica, 2020).

⁴² Cildin 51h sayfasındaki alt yazısına eklenen "Bataille der Keyserse tegen de Turken int ont setten van Weenen / Bataille des Imperiaux contre les Turcs pour lever le Siege de Vienne" ifadeleri, "Viyana Kuşatmasını kaldırmak için Türklere karşı İmparatorluklar Savaşı" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁴³ Viyana'daki Kahlenberg Tepesi'nde yer alan Aziz Joseph Kilisesi, her ne kadar 1683 yılında tamamlanmış olsa da II. Viyana Kuşatması sırasında gerçekleştirilen top ateşi sonucunda geçirdiği yangın dolayısıyla büyük hasar görmüştür. 1750-1787 yılları arasında ise onarım geçirmiştir. (Vienna Itineraries, 2020).

Çatışmanın tam ortasında gösterilen figür, Avusturya imparatorluk kuvvetlerinin başında bulunan V. Charles⁴⁴ olmalıdır (Resim 20). Dönem görsellerindeki (Resim 21) gibi resmedilen komutan, elindeki hançerle kendisini savunmaya çalışan Osmanlı yeniçerisine saldırmaktadır. Kompozisyonun sol alt köşesinden resmin içine doğru ilerleyen askerin ise bu koldaki çatışmayı idare eden komutan Vezir Kara Mehmed Paşa⁴⁵ olduğu tahmin edilmektedir. Şahlanmış kahverengi bir atın üzerinde oturan paşa, bir yandan savaş alanını gözlemlemekte, öte yandan da iki elindeki kılıç ve kalkanyla yaşanan çarpışmaya dâhil olmaya çalışmaktadır.

Resim 20: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, İmparatorların Savaşı, detay, Lorraine Dükü V. Charles

Resim 21: Jacob Peeters, Lorraine Dükü V. Charles'ın Portresi, 1686, Gravür, 23,7 x 19 cm, Yunanistan Gennadios Kütüphanesi
(Kaynak: <https://eng.travelogues.gr/item.php?view=56339>)

51i⁴⁶ sayfasında yer alan gravür, artık mücadelenin sonlarına doğru geldiğini ortaya koymaktadır (Resim 22). Kahlenberg Muharebesi'nin en çekişmeli dakikalarını yansıtan bu tasvir, Türk ordusunun merkez hattına karşı yapılan saldırı anına odaklanırken, gerideki çadırlar Osmanlı ordugâhına düzenlenen hücum hareketini akla getirmektedir. Bu durum ise izleyicinin metinle bağlantı kurmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü muharebenin son saatlerinde III. Jan Sobieski idaresindeki Lehistan ordusu, sadrazamın bulunduğu kola ileri bir harekât gerçekleştirmiş, burada yaşananlar da atlasın resimli olan bu sayfasında görsel bir belgeye dönüşmüştür. Birbirleriyle oldukça yakın mesafeden savaşan figürler, kompozisyonun iki yanından başlayarak merkeze doğru diyagonal bir açı çizmektedir. Ancak resmin ilgi noktasını, Lehistan Kralı III. Jan

⁴⁴ Gerçek adı Charles Léopold Nicolas Sixte olan V. Charles (1643-1690), Fransa'daki Lorraine bölgesinin beşinci dükü olarak görev yapmış askeri bir komutandır. Aslında kariyerine Habsburg ordusunda başlayan V. Charles, 1664 yılında Saint Gotthard Muharebesi'ne katılarak Avusturyalı kumandan Raimondo Montecucoli'nin altında savaşmıştır. 1683 tarihli II. Viyana Kuşatmasında Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold tarafından İttifak ordusunun başına atanmış, şehrin savunulmasında büyük mücadelelerde bulunmuştur. (Geni, 2020).

⁴⁵ Yapılan araştırmalarda Vezir Kara Mehmed Paşa'ya (ö.1684) ait herhangi bir görsele ulaşılamamıştır. 1665 yılında Rumeli Beylerbeyi olarak Viyana'ya gönderilen paşa, elçilik vazifesiyle bir süre burada yaşamış, hatta bir sefâretnâme hazırlamıştır. Bu konuda bir ilk olma özelliğine sahiptir. Diyarbakır Beylerbeyliği görevinde bulunduğu sırada II. Viyana Kuşatmasına katılan Mehmed Paşa, 1684 tarihli Budin mücadelesindeyken hayatını kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Aktan, 2019, s.152-1549).

⁴⁶ 51i yaprağındaki gravür alt yazısında yer alan "Veroveren der groote ständert en Nederlaag der Turken / Prise du grand Estendart et defaicté entiere des Turcs" şeklindeki Felemenkçe ve Fransızca ifadeler, "Büyük direnişinin ele geçirilmesi ve Türklerin yenilgisi" olarak tercüme edilmeye çalışılmıştır. (Dict.com, 2020).

Sobieski⁴⁷ oluşturmaktadır. Beyaz renkli bir atın sırtında gösterilen kralın üzerinde döneme özgü askeri bir kıyafet, omuzlarında kahverengi tonlarında boyundan bağlamalı kürklü pelerin, başında da sorguçlu bir başlık bulunmaktadır. Havaya savurduğu kılıcını yakalamış olduğu Osmanlı süvarisinin üzerine doğrultmakta, onu öldürmeye çalışmaktadır. Arkasında bulunan zırhlı muhafız birliği ise gerek gökyüzüne kaldırdıkları mızraklarla, gerekse üfledikleri harp borazanıyla almış oldukları galibiyeti adeta duyurmaktadır. Burada dikkat çeken detaylardan biri de Sobieski'nin hemen gerisinde görülen ve tepesi kartal figürüyle sonlanan haç biçimli bir asadır. Çünkü bu asaya takılı olan ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ait olduğu düşünülen sorguçlu sarık, Osmanlı ordusunun muharebeden mağlubiyetle ayrıldığını göstermesi açısından sembolik bir değer taşımaktadır.

Resim 22: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Türklerin Yenilgisi, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(**Kaynak:** <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/60/zoom/2/lat/-58.722598828043374/ing/-60.46875>)

Dirk van der Hagen Atlası'ndaki II. Viyana Kuşatması serisinin son gravürü, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ait otağın ittifak kuvvetlerince ele geçirildiği anları konu edinmektedir. 51j⁴⁸ yapraktaki bu resim, gravür alt yazısında geçen ifadelerle göre Avusturya ve Alman prenslerinin çadırındaki kabul merasimini belgelemektedir (Resim 23). Sanatçı, hayalindeki gibi resmettiği otağ-ı asafiyi⁴⁹, oldukça büyük boyutlarda tasvir etmiştir⁵⁰. Kırmızı kadife kumaşla kaplı olan çadır, ay-yıldızlı bordür ve altın sırmalı

⁴⁷ III. Jan Sobieski (1629-1696), 1674-1696 yılları arasında Lehistan-Litvanya Birliği'nin krallığını yapmıştır. Soylu bir ailenin oğlu olan Sobieski, bir süre kale komutanlığı ve saray baş mareşalliğinde bulunmuş, 1666 yılından itibaren de Lehistan ordusunun başına komutan tayin edilmiştir. Osmanlı-Lehistan savaşlarının devam ettiği yıllarda, Lehistan Kralı Michał Korybut Wiśniowiecki'nin 1673'te vefat etmesi üzerine seçimle Lehistan-Litvanya Birliği'nin başına getirilmiştir. Kral tayin edildikten sonra ise Osmanlılarla ateşkes yapmış, ancak 1683 II. Viyana Kuşatması sırasında Avusturya'nın yanında yer almıştır. 1683-1691 yılları arasında Türklerle yapmış olduğu savaşlarda çoğu kez yenilgiye uğramış, bu tarihten sonra sağlığını giderek kaybetmiştir. 1696 yılında da vefat etmiştir. (Ank, 2005, s.213-238).

⁴⁸ Gravür alt yazısında geçen "Triumfante Intree van S.K.M. in de Tent des Grooten Vizirs / Entree Triumphant de sa M: Imp: dans la Tente du Grand Vizir" ifadeleri, "İmparatorun, sadrazamın çadırına zafer edasıyla girişi" şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁴⁹ Otağ-ı Asafi, sefer sırasında vezirler için tahsis edilen çadırıdır. Onuk, 1998, s.42).

⁵⁰ Lehistan Kralı III. Jan Sobieski'nin muharebe sonundaki izlenimlerini ele alan mektubunda sadrazamın otağından bahsederken "surlar içindeki haliyle Varşova ya da Lvov kadar büyük" ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. (Williams, 2014, s.115).

saçaklarla hareketlendirilmiştir. Otağın zemini, geometrik desenli bir halıyla kaplanmıştır. Etrafa dağılan tütün çubukları ve buhurdanlar, mangalın üzerinde dumanı tüter şekilde gösterilen cezve, Osmanlı yaşamını simgelemesi açısından önemlidir. Çadırın önünde bulunan askerlerin bir kısmı esir alınmış vaziyette tutulmaktadır. Diğerleri de af dilercesine, adeta otağdakilerin ayaklarına kapanır haldedir. Hemen yanı başlarında duran savaş sancakları ve tuğlar, kuşatma sonunda alınan yenilgiye işaret etmektedir.

Resim 23: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çadırının Ele Geçirilişi, 1686, Renklendirilmiş gravür, 16.5 x 20.5 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi
(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/61/zoom/2/lat/-58.722598828043374/ing/-60.46875>)

Gerek gravür alt yazısında, gerekse 51k metin sayfasında yer alan bilgilerde otağın önünde, başışlayıcı pozisyonunda duran kişinin, Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold⁵¹ olduğu ifade edilmektedir (Resim 24). Yanındaki figür de ordunun komutasını üstlenen Lorraine Dükü V. Charles olmalıdır.

Resim 24: Jacob Peeters/Romeyn de Hooghe, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çadırının Ele Geçirilişi, detay, I. Leopold ve V. Charles

İmparator Leopold'ün gerisinde yer alan askerlerin kimlikleri ise tespit edilememiştir. Ancak burada sadrazamın hizmetkârıyla ilgilenen kişi, dönem tasvirlerindeki görüntüsüyle karşılaştırıldığında Saksonya

⁵¹ I. Leopold (1640-1705), 1658 yılından vefat ettiği 1705 yılına kadar Kutsal Roma İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Hayatı boyunca Fransa, Hollanda ve Osmanlılara karşı mücadelelerde bulunmuştur. II. Viyana Kuşatmasından sonra Mohaç (1687) ve Zenta (1697) muharebeleriyle Türk ordusunu yenilgiye uğratarak Macaristan'ın büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Press, 1984, s.256-260).

yaprağına yerleştirilen ve Anabolu hakkında detaylı bilgi veren metnin devamındaki rakamlı açıklama kısmıdır. Gerek Kandiye, gerekse II. Viyana kuşatmalarını konu alan gravürlerde de görülen bu uygulama, metin-resim ilişkisinin kurulması açısından büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Resim 26: Romeyn de Hooghe, Anabolu'nun Fethi, 1686,

Renklendirilmiş gravür, 29 x 38 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen3/page/103/zoom/2/lat/-67.5421666883853/ing/-47.109375>)

Resmin geneli, Anabolu⁵³ surlarının Venedik kadırgaları tarafından bombardıman altına tutulduğu anlardan oluşmaktadır. Hedef aldıkları şehre doğru ilerler vaziyette tasvir edilen gemilerin üzerinden yükselen duman kütleleri, çatışmanın şiddetini belgelemektedir. Ancak kadırgalar, surlara ulaşmadan önce burada bir savunma yapısıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Denizin ortasında inşa edilen ve zincirlerle sur duvarlarına bağlanan yapı, metin sayfasında 2 rakamıyla gösterilen Burç Kulesi'ne⁵⁴ atıfta bulunmaktadır (Resim 27). Muhtemelen düşman donanmasının şehre ulaşımını engellemek açısından buraya eklenen tahkimat, Venediklilerin yoğun saldırısına maruz kalmaktadır.

Kulenin hemen gerisine yerleştirilen şehir surları ise çeşitli yapı gruplarını içinde barındıran bir iç kale yerleşimini hatırlatmaktadır (Resim 27). Dini ve sivil mimarisiyle kendine has bir görünüm sergileyen kent dokusu, aynı zamanda dönemi açısından belgesel bir değer taşımaktadır. Surların güney ucunda yer alan ve 6 numarayla gösterilen yapı metinde, kale komutanı Hasan Paşa ile yeniçerilere ayrılan idari bir merkez olarak geçmektedir. Sağ taraftaki sur duvarlarına köprülerle bağlanan kara parçası üzerinde hummalı bir çalışma ortaya koyan topçu birliği, siperlerin arasından kenti savunmaktadır. Fakat Anabolu'yu denizden olduğu kadar

⁵³ Anabolu Kalesi, Mora Yarımadası'ndaki Argolis şehrinin yönetim merkezi olan Nafplion'da yer almaktadır. XIV. yüzyılın sonlarında Napoli di Romania ismini alan kale, 1540 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten sonra Anabolu olarak anılmaya başlamıştır. Bu dönem itibarıyla şehrin iç kalesindeki kilise camiye çevrilerek Sultan Süleyman Camii adıyla anılmaya başlamıştır. Ayrıca Vezir Koca Kasım Paşa tarafından da buraya başka bir cami inşa ettirilmiştir. 1686 yılından sonra Venediklilerin eline geçen Anabolu Kalesi, 1715'te yeniden Osmanlı toprakları arasına dâhil edilmişse de 1823 yılında Yunanistan'ın hâkimiyetine girmiştir. (Göyünç, 1991, s.461-485).

⁵⁴ Burç Kule, Anabolu Limanının girişinde yer almaktadır. Bourtzi Kalesi olarak da anılan kule, denizden gelecek olan tehlikeye karşı şehri korumak adına 1473 yılında Venedikliler tarafından inşa edilmiştir. 1821'de Yunanlıların eline geçen kale, 1865 yılından sonra hapisane olarak kullanılmıştır. (Kastrologos, 2020).

karadan da abluka altına alan ittifak kuvvetleri, üst üste yaptıkları saldırılarla şehri ele geçirmeye çalışmaktadırlar (Resim 27).

Resim 27: Romeyn de Hooghe, Anabolu'nun Fethi, detay, Burç Kulesi ve Anabolu surları

Gravürde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise kompozisyonun sağ üst köşesine eklenen Felemenkçe metin kartuşudur⁵⁵ (Resim 26). Burada Gördüs, Argos, Anabolu gibi şehirleri ele geçiren Venediklilerin Osmanlılara karşı elde ettikleri zaferden bahsedilmektedir. Ayrıca denizin üzerine yazılan *De Golf van Napoli di Romania* ibaresi, hem mücadelenin geçtiği nokta konusunda izleyiciyi aydınlatmış, hem de yapıtı görsel bir belge mahiyetine dönüştürmüştür.

Belgrad'ın Düşüşü

Dirk van der Hagen Atlası'ndaki Osmanlı savaşlarını konu alan son gravür, Belgrad Kuşatmasına ayrılmıştır (Resim 28). I. ciltteki Macaristan haritalarının arasına yerleştirilen 46. yapraktaki tasvirin üst yazısında⁵⁶ geçen *6 Eylül 1688* ibaresi, Avusturyalıların Belgrad Kalesi'ne karşı gerçekleştirmiş oldukları kuşatma hareketinin tarihini vermesi açısından önemlidir. Çünkü II. Viyana yenilgisinin ardından üst üste yaşanan toprak kayıplarıyla Macaristan'ın büyük bir bölümü Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, özellikle Sultan IV. Mehmed zamanında yaşanan Şikloş Bozgunu (12 Ağustos 1687) bu konuda bir dönüm noktası olmuştur (Cezar, 1960, s.2216-2217; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, s.282; Özcan, 2018, s.71-72). Aynı zamanda Avusturyalıların Belgrad yolu açılırken, Osmanlılar da burayı korumak adına harekete geçmişlerdir. Ancak sefere serdar tayin edilen Yeğen Osman Paşa, ittifak ordusunun karşısına çıkmak yerine şehrin muhafızlığını başkalarına teslim etmiştir (Cezar, 1960, s.2219; Uzunçarşılı, 1995, s.509-510). Bunu fırsat bilerek Belgrad önlerine kadar ilerleyen Avusturyalı birlikler ise yaklaşık bir ay süren muhasaranın ardından 6 Eylül 1688 tarihinde kaleyi ele geçirmişlerdir (Danişmend, 1972, s.466).

⁵⁵ Metinde geçen “Verovering van Napoli di Romania, Argos Teres Corinth: et. Nevens de victorie der s.r. op de Turcke” şeklindeki Felemenkçe ifadeler “Argos, Teres, Korint, Napoli di Romania'nın Fethi. Türklere karşı zafer” olarak tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

⁵⁶ Gravürün üst kısmına eklenen yazı şeridindeki “Belgrado met syn slot en voor steeden stormenderhand veroverd door de Keyserlyke machten den 6 Sept. 1688” ifadeleri, “Belgrad, her zamankinden daha fırtınalı şekilde 6 Eylül 1688'de imparatorluk güçleri tarafından fethedildi” şeklinde tercüme edilmiştir. (Dict.com, 2020).

Resim 28: Romeyn de Hooghe, Belgrad'ın Fethi, 1688,

Renklendirilmiş gravür, 46 x 58 cm, Hollanda Kraliyet Kütüphanesi

(Kaynak: <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/45/zoom/2/lat/-65.87472467098547/ing/-39.7265625>)

Bu kuşatma anları Romeyn de Hooghe'nin 1688 tarihli gravürüne yansırken, sonrasında ise baskı renklendirilerek 1690 yılında Hagen Atlası'na eklenmiştir. Gravürde, muharebe alanını kuşbakışı bir görünümle yansıtan Hooghe, benzer çalışmalarda olduğu gibi resme konu olan ayrıntıları rakam ve harflerle belirlemiştir. Bunlara dair tanımlamalar ise cildin 46a yaprağındaki metinde karşılık bulmuştur. Belgrad Tahkimatına⁵⁷ karşı hücum hareketinde bulunan ittifak ordusunun Osmanlı askerleriyle giriştikleri mücadele, kompozisyonun genelini oluşturmaktadır (Resim 28). Şehir surlarını aşarak, yerleşimin içine kadar giren birlikler, 16 numaralı geçitlerden geçerek B harfiyle gösterilen ve metinde *Yukarı Şehir* olarak tanımlanan bölgeye kadar dayanmışlardır (Resim 29). Yeniçerilerin direniş gösterdikleri bu kısımdan gökyüzüne doğru yükselen alevler, çatışmanın şiddetini ortaya koymaktadır. Hatta bu taarruz ateşi kentin içine doğru sıçramıştır. Özellikle düşman ordusu tarafından büyük bir bölümü ateşe verildiği için nehir tarafına bakan surlar artık yıkılma noktasına gelmiştir.

Resim 29: Romeyn de Hooghe, Belgrad'ın Fethi, detay, Avusturya ordusunun saldırısı

⁵⁷ Tuna ve Sava nehirlerinin bulunduğu noktada yer alan Belgrad, konumu dolayısıyla çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış, 1521 yılından sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Her ne kadar 1688 yılından Avusturyalıların eline geçmiş olsa da 1690'da yeniden Osmanlılara teslim edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre şehir, aşağı kale ve yukarı iç kale şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tuna Nehri kenarındaki aşağı şehirde; 400 ev 3 cami, han, hamam, baruthane ve darphane gibi yapılar bulunurken, iç kale ise idari yapılanmayı oluşturmaktadır. Burada 200 kadar konutun varlığından bahseden Evliya Çelebi, Sultan Süleyman Camii ile Sokollu Mehmed Paşa Çeşmesi'ne de ayrıca değinmiştir. (Evliyâ Çelebi, 2010, s.500-511).

Gravürde dikkati çeken detaylardan biri de Belgrad yerleşiminin gerisindeki iki kola ayrılan nehrin üzerinde *De Sav Flu* ile *De Donau Flu* ifadelerinin yazılı olmasıdır (Resim 30). Çünkü bu yöntemle şehrin Tuna ve Sava nehirlerinin kesiştiği nokta üzerine kurulu olduğunu kanıtlayan ressam, aynı zamanda topografyaya olan hâkimiyetini de öne çıkarmıştır.

Resim 30: Romeyn de Hooghe, Belgrad'ın Fethi, detay, şehirden görünüm

Romeyn de Hooghe'nin bu yapıtı, kuruluş açısından XVIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen *Belgrad'ın Ele Geçirilmesi* isimli anonim tablo ile büyük benzerlik göstermektedir (Resim 31). Her iki resimde olay anı, aynı noktadan bakılarak meydana getirilmiş, dolayısıyla gravür ressam için adeta bir esin kaynağı olmuştur.

Resim 31: Anonim, 6 Eylül 1688'de Belgrad'ın Ele Geçirilmesi, XVIII. yüzyılın başları, Tuval üzerine yağlıboya, 312 x 460 cm, Viyana Askerî Tarih Müzesi

Değerlendirme ve Sonuç

Hollanda haritacılığının lider konumunda olduğu yıllarda hazırlanan Dirk van der Hagen Atlası, neredeyse tüm kıtaların harita ve baskılarını içeren, bu özelliğiyle de dönemin en kapsamlı harita kitapları arasında yer alan tarihi bir kaynaktır. 1690 yılında Amsterdam'ın ünlü koleksiyoncularından biri olan Dirk van der Hagen tarafından derlenen ve günümüzde Hollanda Kraliyet Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan dört ciltlik bu atlas, haritaların dışında siyasi gelişmeleri konu alan tasvirlerden mitolojik sahnelere, şehir manzaraları ve peyzaj görünümüne kadar çok sayıda gravür içermektedir. Bu açıdan Avusturya Milli

Kütüphanesi'nde bulunan ve 1662-1678 yılları arasına tarihlenen Blaeu van der Hem Atlası'yla büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca Hollandalı haritacı Joan Blaeu tarafından yine aynı tarihlerde hazırlanan 9 ciltlik Maior Atlası, çok sayıda harita içermesine rağmen içindeki gravürler sınırlı tutulmuş, bunlar arasında tarihsel anlatıyı destekleyen herhangi bir tasvire yer verilmemiştir. Amsterdam üretimi olan Loon Atlası'nda (1649-1676) da benzer bir durumla karşılaşılmaktadır⁵⁸. Dolayısıyla Dirk van der Hagen Atlası'yla çağdaş olan ve aynı sanat ortamını paylaşan bu eserlerin sayfalarını süsleyen gravürlerde Osmanlı savaş tasvirine rastlamak mümkün değildir. Hagen Atlası ise bu açıdan ayrı bir yere sahiptir. Çünkü çağdaşı olduğu zaman diliminde yaşanan askeri gelişmeler, bu yapıtta tarihsel anlatıya uygun olarak görsel bir dile dönüşmüştür. Bu bağlamda dizinin odak noktasını da daha çok Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-İttifak savaşları oluşturmuştur. 1667-1669 tarihli Kandiye Kuşatmasıyla başlayan bu süreç, II. Viyana (1683), Anabolu (1686) ve Belgrad (1688) mücadelelerinin resimlendiği 13 gravürle son bulmaktadır. Ancak bunlar arasında kronolojik bir sıra takip edilememektedir. Örneğin Belgrad Kuşatması, II. Viyana Muharebesi'nden beş yıl kadar sonra yaşanmış olmasına rağmen temsili olan gravür, atlasın sayfalarına daha önce dâhil edilmiştir. Benzer bir uygulama, Kandiye ve Anabolu muhasaralarını konu alan baskılarda da görülmektedir. Muhtemelen bu durum, haritalar arasındaki sıralamadan kaynaklanmaktadır. Yani haritaları çıkarılan mevkiiler, bölgede yaşanan belli başlı hadiseler aracılığıyla izleyiciye hatırlatılmış olmalıdır. Bu sayede yapıt, yüzyıllar öncesinde yaşanan tarihi gelişmelerin, kent görünümünün, mimarinin, insan gruplarının ve daha pek çok unsurun görsel boyuta taşınması konusunda önemli bir görev üstlenmiştir. Ayrıca burada dikkati çeken bir diğer detay da konunun daha net anlaşılabilmesi adına gravürlerden sonraki sayfaya yabancı dilde yazılmış uzunca bir metne yer verilmiş olmasıdır. Kompozisyon üzerinde rakam ve harflerle gösterilen ayrıntılar, yine aynı sayfada listelenmiştir. Bu sayede metin-resim ilişkisi kurmak daha kolay hale gelmiştir.

Atladaki Osmanlı savaşlarını konu alan gravürlerin dikkate değer özelliklerinden bir diğeri de dönemi açısından belgeleyici rol üstlenmesidir. Özellikle olay anını izleyiciye aktarılan tarihsel sürece bağlı kalmaya çalışan ressam, taraflar arasındaki galibiyet ve mağlubiyet durumlarını tüm gerçekçiliğiyle yansıtmaya çalışmışlardır. Örneğin Kandiye Kuşatması, her ne kadar Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanmış olsa da Dirk van der Hagen'in rızasıyla atlasın savaş temalı gravürleri arasına girmiştir. İzleyici de bunlar sayesinde dönemde yaşanan tarihi gelişmelere tanıklık etmiş, aynı zamanda olayların geçtiği bölgeler hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Gravürleri görsel belge haline dönüştüren en önemli husus ise muharebeye katılan üst düzey kişilerin, kompozisyonun ana kahramanı haline getirilmesi olmuştur. Bu konuda II. Viyana Kuşatmasını konu alan gravürler ayrı bir yere sahiptir. Dönem görsellerine bağlı kalınarak tasvir edilen kişiler arasında Varat Beylerbeyi Hazînedâr Hasan Paşa, Avusturyalı General Ernst Rüdiger von Starhemberg, Bavyera Prensi II. Maximilian Emanuel, Lorraine Dükü V. Charles, Kutsal Roma İmparatoru I. Leopold ve Saksonya Dükü III. Johann George'u yakından görmek mümkündür.

Gravürlere bazen birtakım imgeler de dâhil edilmiştir. Örneğin Kandiye Kuşatmasını konu alan resimde, gökyüzünün ortasına eklenen ve Aziz Markos'un sembolüyle özdeşleşen kanatlı aslan tasviri bu anlamda en dikkate değer örneklerden biridir. Her ne kadar Venedik Cumhuriyeti'ni akla getiren simgelerden biri olarak akıllarda yer etmiş olsa da burada alışık olunmayan bir duruşla betimlenmesi, kaybedilen bir mücadelenin adeta bir göstergesi olmuştur.

⁵⁸ Söz konusu atlaslarla ilgili detaylı bilgi için bkz. (David Rumsey Map Collection, 2020).

Daha çok harita anlayışını destekleyecek ölçüde hazırlanan bu gravürler, her açıdan usta bir sanatçının elinden çıkmış olduğunu kanıtlar niteliktedir. Özellikle renk ve desen arasındaki uyum belirli bir üslup birliğini yansıtırken, ressam, gravürücü ve baskı ustalarının bir arada çalışması ilgi çekicidir. Ayrıca bu görsel anlatılar, kuşkusuz pek çok ressam için de bir ilham kaynağı mahiyetindedir. Aralarından birkaç tanesi, sonraki yıllarda Osmanlı ve Avrupalı ressamlar tarafından tuvale aktarılmıştır. Kültürlerarası etkileşimi temsil eden bu durum, ortak geçmiş kanalıyla yeniden şekillenmiştir.

Sonuç itibarıyla; gerek coğrafi, gerekse tarihi anlamda adeta dönemine rehberlik eden Dirk van der Hagen Atlası, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin savaş meydanlarındaki görsel anlatısına katkıda bulunarak, yüzyıllar sonra dahi yararlanılması gereken öncü kaynaklar arasında yer almayı başaran nadir eserlerden biridir.

Kaynakça

- [1] Adıyeke, Nuri (1988), *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Ege Üniversitesi, İzmir. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [2] Ágoston, Gábor (2013), *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Çev. K. Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [3] Akad, M. Tanju (2018b), *Türk Tarihinin Yönünü Değiştiren Savaşlar I: Kara Savaşları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- [4] Akad, M. Tanju (2018a), *Türk Tarihinin Yönünü Değiştiren Savaşlar II: Deniz Savaşları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- [5] Aktan, Berkin (2019), “Kara Mehmed Paşa'nın Viyana Elçiliği (1665)”, *Journal of Turkish Studies, (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Sayı 51, Aralık. (147-176).
- [6] Alkhoven, Patricia (1999), “De Atlas Van der Hagen Digitaal”, *Kartografisch Tijdschrift*, Volume XXV, Number 4, Oktober (23-28).
- [7] Arık, Sabire (2005), “Polonya Kralı III. Jan Sobieski'nin Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24/38, (213-238).
- [8] Asch, Ronald G. (2003), “1598-1648 Otuz Yıl Savaşları Dönemi”, *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Ed. J. Black, Kitap Yayınevi, İstanbul. (52-53).
- [9] Baysun, M. Cavid (1979), “IV. Mehmed”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul.
- [10] Britannica. (21.08.2020). II. Maximilian Emanuel. www.britannica.com/biography/Maximilian-II-Emanuel.
- [11] Brunner, Felix (2001), *Gravürün El Kitabı*, Atelye Alaturka, İstanbul.
- [12] Caiwenherghe, Carlos van (2005), “Gerardus Mercator Rupelmundanus: Cartographer&Renaissance Man”, *The Hydrographic Journal*, Number 116, April. (16-18).
- [13] Cengiz, H. Ali (2019), “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9/17, Ocak. (105-133).
- [14] Cezar, Mustafa (1960), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt IV, Baha Matbaası, İstanbul.
- [15] Cosmescu, Dragoş (2015), *Venetian Renaissance Fortifications in the Mediterranean*, McFarland Company, North Carolina. (90-92).
- [16] Çelik, Haydar (1998), *Gravür Sanatı*, Engin Yayınları, İstanbul.
- [17] Çoruhlu, Tülin ve Çötelioglu, Aysel (1995), *Askeri Müze Resim Koleksiyonu*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Yayınları, İstanbul.
- [18] Danişmend, İsmail Hami (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- [19] David Rumsey Map Collection (10.08.2020). Atlases. www.davidrumsey.com/view/atlas/#world-atlases-1570-1800.
- [20] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), *Ziibde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [21] Dict. com. (24.08.2020). Felemenkçe-Türkçe. www.dict.com/flemenkce-turkce.
- [22] Duffy, Christopher (2017), *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, Routledge, England.
- [23] Erhat, Azra (2015), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- [24] Evliyâ Çelebi (2010), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [25] Explore Crete. (24.07.2020). Basilica of Saint Mark. www.explorecrete.com/Heraklion/EN11-Heraklion-saint-mark.html.
- [26] Explore Crete. (24.07.2020). The Church of Saint Titus in Heraklion. www.explorecrete.com/Heraklion/EN13-Heraklion-saint-titus.html.
- [27] Fox-Davies, A. Charles (2004), *A Complete Guide to Heraldry*, Kessinger Publishing, Montana.
- [28] Geni. (21.08.2020). Charles V Leopold, Duke of Lorraine. www.geni.com/people/CharlesVLeopoldDukeofLorraine/600000006101312811.
- [29] Geni. (24.08.2020). John George III, Elector of Saxony. www.geni.com/people/John-George-III-Elector-of-Saxony/299204778280001213.
- [30] Goffart, Walter (2003), *Historical Atlases: The First Three Hundred Years, 1570-1870*, University of Chicago Press, Chicago.
- [31] Göger, Veysel (2018), “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, *Osmanlı Araştırmalar*, Sayı 52/52, Eylül. (41-78).
- [32] Göger, Veysel ve Aladağ, İrfan (2019), “Girit’in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı Yazma Eserler Üzerine Notlar”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5/ 2, Temmuz. (554-563).
- [33] Gögebakan, Yüksel (2017), “Hale Bıçımının Kaynağı ve Erken Dönem Hıristiyan Resim Sanatında Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Mayıs. (21-36).
- [34] Göyünc, Nejat (1991), “Anabolı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul.
- [35] Ersin Gülsoy, “Girit Üçlemesi: Hanya, Resmo ve Kandiye Şehirleri (XVII. Yüzyıl)”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş ve M. Ziya Köse, Yeditepe Yayınevi, İstanbul. (51-102).
- [36] Gümüşçü, Osman (2012), “Türkiye Tarih Atlası Çalışmaları”, *Bellekten*, Sayı LXXVI/275, Nisan. (261-322).
- [37] Gürcan, Fatih (2008), *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [38] Hammer, Joseph von (2008), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 11, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- [39] Harley, J. Brian (1987), “The Map and the Development of the History of Cartography”, *The History of Cartography*, Volume 1, Ed. John Brian Harley ve David Woodward, University of Chicago Press, Chicago. (1-42).
- [40] Heel, S.A.C. Dudok van (1975), “Honderdvijftig Advertenties van Kunstverkopinggen uit Veertig Jaargangen van de Amsterdamsche Courant 1672-1711”, *Jaarboek Amstelodamum*, Volume 67. Amsterdam. (149-173).
- [41] Heraklion (24.07.2020). St. Aikaterini Of Sinai. <https://aboutheraklion.com/sightseeing-in-heraklion/st-aikaterini-of-sinai/>.
- [42] Jorga, Nicoleta (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 4, Çev. N. Epçeli ve K. Beydilli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- [43] Jörgensen Christer ve Pavkovic Michael (2011), *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ (1500-1763)*, Cilt II, Çev. Ö. Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [44] Kastrologos, (22.08.2020). Bourtzi. www.kastra.eu/castle.php?kastro=bourtzi.

- [45]Kâtib Çelebi (2016), *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, Cilt II, Haz. Z. Aycibin, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul.
- [46]Koninklijke Bibliotheek. (24.07.2020). Atlas van Dirk van der Hagen. www.kb.nl/themas/atlassen/meer-atlassen/atlas-van-dirk-van-der-hagen.
- [47]Köck, Günter ve Koch, Gerfried (2009), “The UNESCO Biosphere Reserve ‘Biosphärenparka Wienerwald’ (Vienna Woods)-A Long History of Conservation”, *Eco Mont*, Volume 1/1, June. (51-56).
- [48]Köktürk, Erol (2004), “Haritacılığın 5000 Yıllık Yürüyüşü (Tarihsel Süreç-Gelişme Dinamikleri) (II. Bölüm: Antik Çağdan Günümüze)”, *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi*, Sayı 91, 2004. (55-64).
- [49]Lambiek. (18.08.2020). Romeyn de Hooghe, www.lambiek.net/artists/h/hooghe_romeyn_de.htm.
- [50]Lechthaler, Mirjanka (2009), “The World Image in Maps: From the Old Ages to Mercator”, *Cartography and Art*, Ed. W. Cartwright, Springer Science&Business Media, Berlin. (155-174).
- [51]Library of Congress. (10.08.2020). Atlas sive Cosmographicae www.loc.gov/resource/rbc0001.2003rosen0730/?st=gallery.
- [52]Majer, H. Georg (1981), “17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı II, İstanbul. (185-194).
- [53]Mehmed Süreyyâ (1996), *Sicill-i Osmanî*, Cilt 2, Haz. N. Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- [54]Mercator, Gerardus (2000), *Atlas Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*, Haz. R.W. Karrow, Octavo Publishing, Oakland.
- [55]Molteni, Elisabetta (2008), “Venice and the Urban Centers in Venetian-held Greek Lands: Canea and Candia-the Walls, the Churches, and the Outer Burghs”, *The Greek World under Ottoman and Western Domination 15th-19th Centuries*, Ed. A.S. Papadimitriou, Benaki Museum, Athens (25-39).
- [56]Municipality of Heraklion. (24.07.2020). The Monastery of St. Peter and St. Paul. www.heraklion.gr/en/ourplace/st-peter-paul/peter-paul.html.
- [57]Neumann, Elisabeth (2009), “Imagining European Community on The Title Page of Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum* (1570)”, *A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, Volume 25/4, October-December. (427-442).
- [58]Offenberg, Adri (2004), “Dirk van Santen and the Keur Bible: New Insights into Jacob Judah (Arye) Leon Templo’s Model Temple”, *Studia Rosenthaliana*, Volume 37. (401-422).
- [59]Onuk, Taciser (1998), *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII.-XIX. Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [60]Özağaç, Servet (2006), *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [61]Özcan, Abdülkadir (2018), *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III: IV. Mehmed’den III. Osman’a (1648-1757)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [62]Press, Volker (1984), “Kaiser I. Leopold”, *Neue Deutsche Biographie*, Duncker&Humblot, Berlin. (256-260).
- [63]Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Cilt I, Haz. A. Özcan ve Y. Uğur, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [64]Setton, K. Meyer (1991), *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, American Philosophical Society, Philadelphia.

- [65]Şerbetçi, Muzaffer (1995), *Türk Haritacılığı Tarihi (1895-1995)*, TMMOB Harita Kadastro Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.
- [66]Tekcan, S.Saim (1997), “Özgün Baskı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul.
- [67]Travelogues. (18.08.2020) Jacob Peeters. <https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=381>.
- [68]Trowbridge Gallery, (10.08.2020). 1670 Visscher, Nicolaes Brandenburg, Germany, <https://trowbridgegallery.com.au/product/1670-visscher-nicolaes-brandenburg-germany/>.
- [69]Turan, Mustafa (1998), “II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti’nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 9, (389-429).
- [70]Unser Stephansdom. (20.08.2020). Architektur. www.stephansdom.at/dom_architektur_nordturm.htm.
- [71]Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi: II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Cilt III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [72]Vienna Itineraries. (24.08.2020). St. Joseph Church. www.viennaitineraries.com/St_Josephs_Church.html.
- [73]Wien Geschichte Wiki. (20.08.2020). Ernst Rüdiger Starhemberg (Graf). [www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ernst_R%C3%BCdiger_Starhemberg_\(Graf\)](http://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ernst_R%C3%BCdiger_Starhemberg_(Graf)).
- [74]Wikimapia, (24.07.2020). Ruins of Saint Franciscus Monastery. <http://wikimapia.org/31409524/Ruins-of-Saint-Franciscus-Monastery#/photo/5892228>.
- [75]Williams, Haydn (2014), *18. Yüzyılda Avrupa’da Türk Modası: Turquerie*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [76]Yılmaz, Mehtap (2006), *Vekayi’name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirilmesi)*, Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- [77]Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011a), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 4, Çev. N. Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- [78]Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011b), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 5, Çev. N. Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.